

SƏMƏD VURĞUN VƏ ONUN ZƏNCİ QƏHRƏMANININ SORAĞINDA

GİRİŞ

Tarix boyunca şairlər mədəni həyatda fəvqəladə təsirli bir yer tutmuşlar – hər şeydən əvvəl yaddaşda, söhbətdə və mahnıda yaşayan, hiss-həyəcan, həsrət, sevgi ifadə edən misraların, beytlərin yaradıcıları olaraq. Kütləvi savadlılığın yüksəlişindən çox əvvəl poeziya biliyi, fikri qorumaq və ötürmək üçün əsas vasitə olmuşdur. İlk elmi və fəlsəfi əsərlər şeir şəklində yazılmışdır. Şeir öz ritmi, qafiyələri və quruluşu ilə asanlıqla əzbərlənmiş və şifahi şəkildə, ağızdan - ağıza yayılmışdır. Qədim Yunanıstanda Homer, farslarda Hafiz və Rumi, ingilislərdə W. Shakespeare (Şekspir), ruslarda Aleksandr Puşkin kimi şairlərin yazdıqlarını bir-birini əvəz edən nəsillər oxumuş, mənimsəmiş, əzbərlənmiş və paylaşmışlar.

Şeirin vacibliyi onun tək bədii ifadə vasitəsi olmasında deyil, əzbərlənib gündəlik ünsiyyətdə iştirak etməsində və bu yolla dili və mədəni kimliyi təcəssüm etdirməsindədir. Poeziyanı fərqləndirən şey mürəkkəb duyğuları və ideyaları yadda qalan misralara yerləşdirməyin mümkünlüyüdür, onun yaddaşa hopma qabiliyyəti və alıntı edilə bilən olmasıdır. Bununla da şeir digər ifadə biçimləri ilə müqayisə olunmayan bir populyarlıq qazanır və qalıcılıq gücünə malik olur.

Şifahi və yazılı ənənələrə əsaslanan Azərbaycan mədəniyyətində poeziya çox böyük yer tutur. Nəsillər boyunca şairlər və mədəniyyətin daşıyıcıları olan hikmət sahibi insanlar, ozan və aşuqlar, muğam və mahnı ifaçıları poeziyanı yaradıb, qoruyub, ortağ yaddaşda yaşadıb, zənginləşdirib bugünə gətirmişlər. Məhəmməd Füzuli kimi klassik şairlər mədəni şüurda dərin kök salıb, misraları söhbətdə, təhsildə və ictimai müzakirələrdə örnək olaraq səsləndirilib, yazıya alınıb. Azərbaycanda poeziyanın davamlı mövcudluğu, şairlərin, bəlkə də bir sıra digər cəmiyyətlərdə olduğundan daha çox, daha geniş tanınmasına, sevilməsinə səbəb olmuş, onların sözləri fərdi hisslərlə milli-mədəni təcrübə arasında davamlı bir körpü təşkil etmişdir.

M.Ə. Rəsulzadə 1928-ci ildə yazılmış “Qafqasiya türkləri” əsərində yeni dövrün poeziyasını təhlil edərkən, M.Ə. Sabiri Füzuli ilə yanaşı qoyur: Sabir, “bəlkə də, Azərbaycanın Füzulidən sonra əhalinin bütün siniflərinə nüfuz etmiş ən müvəffəqiyyətli şairidir”.¹ İndiki terminlə desək, Rəsulzadə Füzuli kimi Sabiri də dillərdə gəzən xalq şairi hesab edir.

1957-ci ilin payızında Moskvadan sevdiyi Bakıya gələn Nazim Hikmət Azərbaycanı gəzərkən, insanlarla görüşərkən, hər yerdə Səməd Vurğundan söhbət düşdüyünü, Səməd Vurğuna olan ümum-xalq sevgisini müşahidə etmişdi: “Burada mən hara getdimsə Səmədə rast gəldim. Hər şəhərdə, hər kənddə, hər məktəbdə, hər klubda, neft buruqlarının yanında, pambıq tarlalarında, hər evdə Səmədlə üz-üzə gəldim. Hər süfrədə qədəhimi onun qədəhi ilə toqquşdurdum. Hər narı, hər üzüm

¹ M.Ə. Rəsulzadə. Əsərləri. Mühacirət dövrü, 1-ci cild, Bakı, 2016. s. 447-449

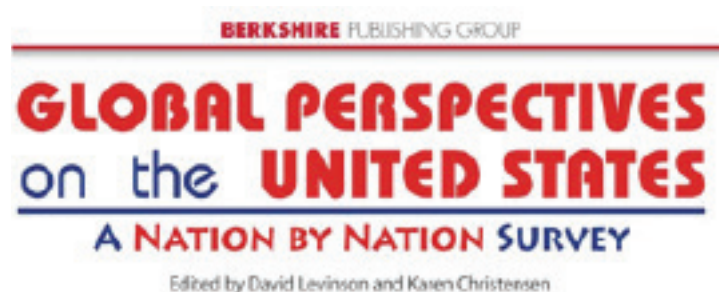
salxımını Səmədlə bölüşdüm".¹ Füzuli və Sabirlə yanaşı, Səməd Vurğun Azərbaycan poeziyasının nadir istedadı kimi seçilmiş, rəsmi hökumət təltifinə görə deyil, özü həyatda ikən doğrudan xalq şairi, xalqın sevimli şairi olmuşdur. Lirik və vətənpərvər şeirləri, bir çox poemaları və "Vaqif" pyesi, həmçinin, yüksək ustalıqla yazılmış ideoloji poetik əsərləri dillərdə əzbər olmuşdur. Səməd Vurğun poetik ifadə qüdrəti ilə sadə sözlərdən sehri misralar hörə bilən ustad şairlər - ondan əvvəl yazıb-yaratmış Füzuli, Vaqif, Aşıq Ələsgərlə bir sıradadır. O, Üzeyir Hacıbəyli ilə yanaşı, Sovet dövrü Azərbaycanın ən şöhrətli, haqqında ən çox xatirələr yazılan mədəniyyət xadimi olmuşdur.

Səməd Vurğunun həyat tarixəsi də, yaradıcılığı da yaxşı məlumdur. Bu səbəbdən "S.Vurğun haqqında onun bəzi əsərlərini daha bir dəfə təhlil etməkdən, azca fərqli bir neçə söz söyləməyə çalışmaqdan qeyri nə demək olar?!" sualı təbiidir.

Bu yazının əsasında müəllifin Səməd Vurğunla birbaşa bağlılığı olmayan "Azərbaycanlılar Amerika haqqında nə bilir, nə düşünmüşlər?" mövzusu üzərində çalışması dayanır. Yolüstü S. Vurğun yaradıcılığına, əsasən də onun "Zəncinin arzuları" poemasına müraciət etməli olmuşdum və tam cavab verə bilmədiyim bəzi suallarla qarşılaşmışdım. Keçdiyim yola nəzər saldıqdan sonra yenidən S. Vurğuna doğru hərəkət etməyə çalışacam. Yolüstü Səməd Vurğun haqqında, bəziləri də gözlənilməz olan bir sıra yeni məlumat əldə etdiyimiz görünəcək...

1. AMERİKA HAQQINDA NƏ DÜŞÜNÜRSÜNÜZ?

2005-ci ildə ABŞ-da fəaliyyət göstərən Berkshire Publishing Group'un sahibi və baş direktoru

(CEO) Karen Christensen xanımdan məktub aldım. O, "Amerika Birləşmiş Ştatları Barədə Qlobal Perspektivlər" (Global Perspectives on the United States) adlı ensiklopedik bir əsər nəşr etmək fikrində olduğunu, onu dünya xalqlarının ABŞ barədə nə düşündüklərini göstərən məqalələr toplusu kimi nəzərdə tutduğunu yazmışdı. Məktubda ABŞ haqqında rəy və fikirlərin zamanla, xüsusən də 11 sentyabr 2001-ci il (qısaca: 9/11) al-Qaeda'nın ABŞ-a özünüqəsd hücumundan bəri dəyişdiyi qeyd edilmiş və "necə dəyişmişdir?" sualına cavabın vacibliyi vurğulanmışdı. Geniş mənbələrə əsaslanaraq dünya xalqlarının ABŞ haqqında keçmiş və bugünkü fikirlərini araşdırmaq və yazmaq məqsədi güddüklərini bildirən Karen xanım mənə "Azərbaycana aid hissəni yaza bilərsinizmi?" sualı ilə müraciət etmişdi.

İki cilddən ibarət bu kitab² müxtəlif ölkə vətəndaşları olan 140-dan çox mütəxəssis tərəfindən yazılmış qərəzsiz bir xülasədir, qlobal, yəni dünya xalqları baxış bucağından ABŞ-ın imicini, ABŞ-la bağlı mürəkkəblikləri və ziddiyyətləri araşdıran qiymətli ümumi mənbədir. Müxtəlif ölkələrdən olan müəlliflərin əksəriyyəti istər-istəməz "ABŞ bizim xalq üçün nə yaxşılıq və nə pislik edib, indi nə edir, gə-

¹ N. Hikmət. Xalqın malı olan sənət. "Kommunist" qəzeti. Bakı, 13 noyabr, 1957

² Global Perspectives on the United States. Berkshire Publishing Group, 2007, 2 vols. 718 pages. Editors: David H. Levinson, Karen Christensen

ləcəkdə münasibət necə olacaq?" sualına cavab verməyə çalışıblar. Bu baxımdan dünyada ABŞ-a hörmət və sevgi ilə yanaşı, təhqir və nifrət də yer tutur. Həqiqəti, dünyanın Amerika haqqında nə düşündüyünü bilmək istəyən hər kəs üçün bu əsər çox yaxşı mənbədir.

Azərbaycan maarifçiləri, elm, sənət və siyasət adamları 19-cu əsrdən başlayaraq, Avropa aşiqi olublar, Avropa nümunəsində maarifçilik və müasirləşmə ideyaları üzərində fikirləşmiş, yazmış, hərəkət etmiş, yaratmışlar. Amerikaya isə sadəcə, Avropanın davamı kimi baxmış, ona çox yer ayırmamışlar. Azərbaycan ziyalılarının Amerika barədə görüşlərini dörd ardıcıl dövr üçün təhlil etməyi fikirləşdim. Birinci, ən uzun dövr Azərbaycanın Rusiya təsirində və təbəəliyində olduğu 19-cu əsr və 1901-1918-ci illəri əhatə edir, ikinci, qısa Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrüdür (1918-1920), üçüncü, Sovet dövrü (1920-1990) və dördüncü, 1991-ci ildən başlayan müstəqillik dövrüdür. Vaxt məhdudluğu qoyulduğuna görə, dördüncü dövrün qısa təsviri üçün o zamanlar Xəzər Universitetində çalışan Anar Əhmədovu da işə qatdım.¹

Hər xalq, hər hökumət dünyada necə göründüyünü bilmək istəyir, digər xalqların, digər ölkə vətəndaşlarının onu yaxşı tanımasını, əslində "yaxşı tərəfdən tanımasını" istəyir və imicini mümkün qədər yaxşılaşdırmağa çalışır. Bu Ensiklopediyaya daxil olan məqalə üzərində işləyərkən son iki yüz ilin Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi və mətbuatını ələk-vələk etməsəm də, ayrı-ayrı mütəfəkkirlərin əsərlərini daha bir dəfə diqqətlə oxumalı və araşdırmalı oldum. Sonra mövzu məni arxasınca çəkib apardı. Nəticədə "Azərbaycanlılar Amerika haqqında nə demiş, nə deyirlər?" sualı ətrafında əldə etdiklərimi və düşüncələrimi daha ətraflı öyrənib təhlil edərək, "Amerika haqqında dalğavari Azərbaycan ədəbi görüşləri: Rusiya çarlığından çağdaş zamana" adı altında "Amerika Araşdırmaları Jurnalı" seriyasından Cambridge University Press'in nəşr etdiyi nüfuzlu "Journal of American Studies" dərgisinə göndərdim.²

Abbasqulu ağa Bakıxanovun 1830-cu ildə "Firəng və Roma kitabları"ndan (dəqiq ad göstərmir) istifadə edərək, farsca yazdığı əhatəli və maraqlı "Kəşfül-Qəraib" (Qəribəliklərin kəşfi) Azərbaycan Amerikaşünaslığında ilk və üstəlik geniş əsər olmaqla xüsusi yer tutur. Amerikanın tarixi, inkişafı, iqtisadi, ticari uğurlarından, geniş inşaat işindən, məktəb, xəstəxana, kitabxana və mətbuat quruculuğundan danışan müəllif uzaqgörənlik edir: "belə görünür ki, bu dövlətin xalqı tezliklə ən güclü millət olacaq".³ Məqalənin anonim rəyçiləri "1830-cu ildə bir azərbaycanlının belə təxmin edə biləcəyi ağla batmır" deyərək məndən bu əsərin özünü istədilər!

Mövzu barədə M.F. Axundova nəzər salıb sonra H.B. Zərdabinin Amerika ilə bağlı geniş bilik və müşahidələri üzərində dayandım. İnsan-təbiət qarşılıqlı əlaqəsi, iqtisadiyyat və ticarət, aqrar iş, təhsil və mədəniyyət üzrə Amerikanın əldə etdiyi nailiyyətləri bir Amerikaşünas kimi qiymətləndirə bilən Zərdabi Azərbaycanda bu işləri necə təşkil etmək barədə də maraqlı fikirlər söyləmişdi.⁴ M.Ə. Sabir və xüsusilə Üzeyir Hacıbəyovun Amerika haqqında fikirlərinə toxunub, 1-ci Dünya Savaşı və onun sonrasında amerikalı və azərbaycanlı yüksək vəzifə sahiblərinin üz-üzə görüş və söhbətlərinə yer ayıraraq Sovet dövrünə keçdim. ABŞ-a müəyyən ümid bəsləndiyini və onun xarici siyasətinə xas olan ikili standartları vurğulamaqla, Azərbaycanın müstəqillik dövrü barədə yazmaq çətin deyildi.⁵

Sovet dövrü siyasət və mətbuatında hökm sürən standart anti-amerikan görüşlərini Azərbaycan üçün təkrar etmək əvəzinə Səməd Vurğunun Amerika haqqında fikirlərini, xüsusilə "Zəncinin arzuları" poemasını müzakirə etmək qərarına gəldim.⁶ Poemada şair zənci rəssamın dili ilə Amerikanın təbiətini, yeraltı və yerüstü zənginliklərini tərifləyir, bura vətənimdir, vətənim sevirməm deyir, sonra zəncilərə qarşı haqsızlıqlardan söhbət açır, şikayət edir, hətta hədələyir Amerikani. Poemada şairin ingiltərəli "çox mənfə" bir qəhrəmanı da var. Səməd Vurğunun şairlik istedadının daha bir nümayişi olan bu poema qəhrəman zəncinin arzularından (şairin dilində), "mənfə" obrazın -Taylorun ifşasından və şairin gələcək barədə xoş xəyallarından ibarətdir. S. Vurğun dünyada get-gedə

¹Hamlet Isakhanli and Anar Ahmadov. "Azerbaijan", pp.29-33, in "Global Perspectives on the United States". Berkshire Publishing Group, 2007, 2 vols. 718 pages. Editors: David H. Levinson, Karen Christensen

²Hamlet Isakhanli. Wavering Azerbaijani Literati Views of America: From the Russian Tsarist through the Modern Period. Journal of American Studies, 48 (2014), 3, pp. 839-871

³Hamlet Isakhanli Wavering Azerbaijani Literati Views of America: pp. 845

⁴Hamlet Isakhanli. Wavering Azerbaijani Literati Views of America: pp. 848-852

⁵Hamlet Isakhanli. Wavering Azerbaijani Literati Views of America: pp. 853-869

⁶Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cildə. Üçüncü cild. "Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı", Bakı, 1961; s. 357-368

daha çox yerdə kommunizm bayrağının yellənəcəyinə əmindir; lakin şair, nədənsə, bu yerlər arasına Amerikanı daxil etməyib. “Zəncinin arzuları” ilə kifayətlənməyib S. Vurğunun geniş poetik yaradıcılığından Amerika barədə cürbəcür misallar gətirdim.¹

Bu dərginin mənim məqaləmi qiymətləndirmək üçün seçdikləri anonim rəyçilər əvvəl-əvvəl hücumla keçidilər (qayda belədir), mövzunun aktuallığı, qaynaqların uyğunluğu, məqalənin quruluşu kimi məsələləri təftiş etməyə girişdilər. Bir tərəfdən onların yüngül, sadə hücumlarını dəf etməyə başladım, digər yandan isə ədalətli qeydlərini nəzərə alıb bu müzakirə prosesində məqalənin keyfiyyətini yaxşılaşdırdım. Məqalənin Səməd Vurğun hissəsi rəyçilərin çox xoşuna gəldi, hətta Azərbaycan Sovet poeziyasından Amerika barədə varsa, başqa nümunələr gətirməyimi istədilər. “Axı bu halda məqalənin həcmi dərginin qoyduğu limiti keçəcək” dedim, cavabında “eybi yoxdur” dedilər. Məmməd Rahim və Rəsul Rza yaradıcılığından və bir neçə başqa şairlərdən misallar gətirməklə mövzunu tamamladım.²

2. “SÜLH” HÜCUMU

1948-ci il avqust ayının 25-28-də Polşanın Wrocław şəhərində “Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin Ümumdünya Konqresi” keçirildi. Bu Konqres iştirakçıları arasında Səməd Vurğun da vardı. Öz əhəmiyyətinə görə, çox məşhur insanların iştirakı və yaranmış qeyri-adi davakar qarşıdurma baxımından bu Konqres fəvqəladə rol oynadı. Həmçinin, S. Vurğunla bağlı bəzi məsələlərin aydınlaşdırılması məhz bu Konqreslə bağlıdır. Bunları nəzərə almaqla, Konqresöncəsi dövrü və Konqresin çağırılma səbəblərini yada salmaq lazım gəlir.

Stalin 1938-ci ildə (14 fevral) “Pravda” qəzetində sosializmin qələbəsi məsələsini təhlil etmişdi.³ Onun sözlərinə görə, sosializm SSRİ-də qələbə çalıb. Amma bu qəti qələbə (“окончательная победа”) deyil, çünki əks tərəfdə dayanan kapitalist ölkələr tərəfindən təhlükə yox olmayıb və kapitalizmin bərpa oluna bilmə ehtimalı aradan tam qaldırılmayıb. Sosializmin qəti qələbəsi üçün beynəlxalq həmrəylik zəruridir, beynəlxalq proletariatin səyi ilə sosializm, heç olmazsa, bir neçə ölkədə qalib gəlməlidir. Bu ideya, yəni bir sıra ölkələrdə sosializm qurulmasına hər cür kömək etmək, sosializmi dünyaya yaymaq fikri SSRİ-nin aqressiv xarici təbliğat siyasətinin əsasında dayandı.

İkinci Dünya savaşı zamanı yaxın əməkdaşlıq edən SSRİ və Qərb kapitalist dünyası arasında savaş bitəndən sonra soyuqluq başladı. Odlu savaş bitsə də “düşmən dövlət” anlayışı yox olmadı, “soyuq savaş” davam etdi, dünya üz-üzə dayanan iki cəbhəyə bölündü: SSRİ-nin başçılıq etdiyi, SSRİ və Şərqi Avropa ölkələrinin əmələ gətirdiyi sosialist cəbhəsi və ABŞ-ın başçılıq etdiyi Qərb kapitalist dünyası. Atom bombası əldə edib onun dəhşətli gücünü Yaponiya üzərində nümayiş etdirmiş olan ABŞ ilə savaş SSRİ-yə lazım deyildi, əksinə açıq savaş ehtimalını azaltmaq, yox etmək lazım gəlirdi. Amerikanı və onun lider olduğu kapitalist dünyasını, onun qəsbkar siyasətini kəskin tənqid etməklə gözdən salmaq, bu yolla dünyada sosializmə rəğbəti artırmaq – SSRİ qarşısına bu vəzifəni qoydu.

Əvvəl ölkə daxilində ədəbiyyat və incəsənət sərt ideoloji nəzarət altına alındı, sosializm realizmi yeganə doğru ideologiya elan olundu, yaradıcı azadlıq məhdudlaşdırıldı. Partiya və dövlətə xidməti xalqa xidmətlə eyniləşdirildi, hər cür “kənara sarpmalar”a, “qərbin burjua mədəniyyətinin təsiri”nə qarşı amansız mübarizə aparıldı. Andrey A. Jdanovun 1946-1948-ci illərdə başçılıq etdiyi bu ideoloji nəzarət sonralar “Jdanovçuluq” (“Ждановщина”) adı aldı. A.A. Jdanov ədəbiyyat, musiqi və incəsənət adamlarını fərdiyyətçilikdən uzaqlaşmağa, xalqa, yəni sosialist ideologiyasına, dövlətə xidmət etməyə çağırırdı. O, A. Axmatovanı “gah rahibə, gah fahişə (azğın), daha doğrusu – pozğunluğun dua ilə qarışdığı həm rahibə, həm fahişə (azğın)” (“Ахматова то монахиня, то блудница, а вернее сказать - и монахиня и блудница, у которой блуд смешан с молитвой”) - ingilisdilli qaynaqlarda “half nun, half whore”, yəni “yarı rahibə, yarı fahişə”) adlandırmış, M. Zoşsenkonu “Sovet gerçəkliyini ləkələməkdə” (“Клеветы на советский народ”), D. Şostakoviç, S. Prokofyev kimi bəstəkarları melodiyasızlıqda və formalizmə yuvarlanmaqda günahlandırmışdı.^{4,5}

¹ Hamlet Isakhanli. Wavering Azerbaijani Literati Views of America: pp. 863-866

² Hamlet Isakhanli. Wavering Azerbaijani Literati Views of America: pp. 866-868

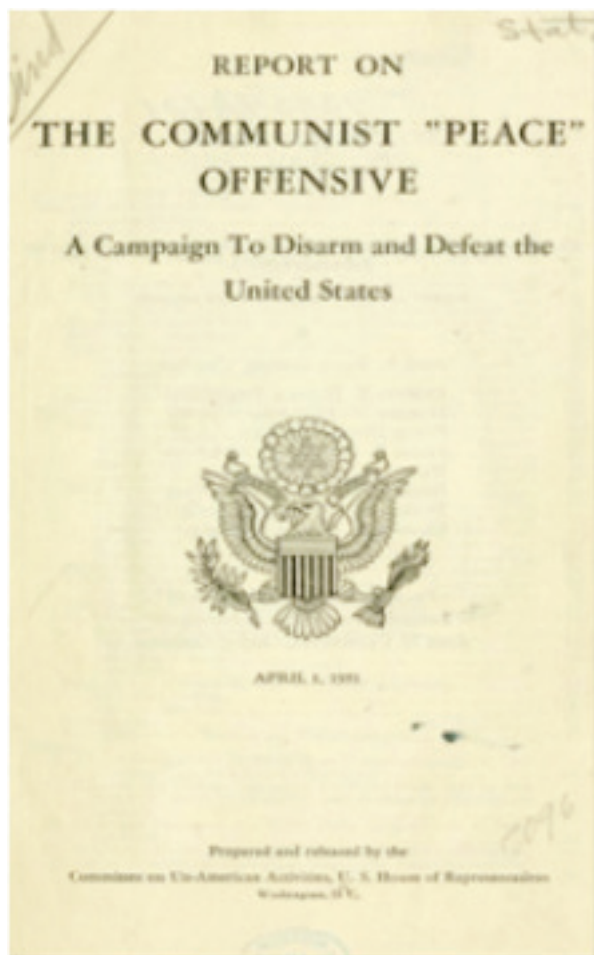
³Письмо т. Иванова и ответ т. Сталина. “Правда”, 14 февраля 1938 г. № 44, стр. 3

⁴Жданов А. А. Доклад о журналах «Звезда» и «Ленинград». Правда. 1946. № 225 (10307). 21 августа 1946

⁵Постановление ЦК ВКП(б) от 10 февраля 1948 г. О выставке «декадников» в Русском музее и формализме в советской музыке. // Сталин и космополитизм. Материалы ЦК ВКП(б), М., 2005

ABŞ-ın 1947-48-ci illərdə başladığı Avropa ölkələrinin iqtisadi dirçəlişinə, sənayenin inkişafına və Sovet təsirinin yayılmasının qarşısını almağa yönəlmiş, həmçinin ABŞ iqtisadiyyatını stimullaşdıran Marshall planı bu kapitalizm-sosializm qarşıdurmasını daha da dərinləşdirdi. Beynəlxalq aləmdə ideoloji cəbhələşmə gücləndi. SSRİ burada mütləq üstünlük qazanmaq qərarı aldı və bu məqsədlə dünya ictimai rəyini sülhü mürtəcə kapitalizmdən qorumaq istiqamətinə yönəltməyə çalışdı. Kapitalist rəqiblərin (düşmənlərin), xüsusilə ABŞ kapitalizminin və onun yanında dayanan Britaniya kapitalizminin hər bə, silahlanmağa yönələn siyasətini ifşa etməli, sosializmin sülh uğrunda mübarizəsini dünyaya çatdırmalı – kommunistlərin “sülh” hücumunun canı bu idi. Bu hücumun uğur qazanma imkanı az deyildi, çünki Qərbi solçular və kommunistlər, elə SSRİ-nin söylədiyi kimi, sülhə təhlükəni sosializmdə deyil, içində yaşadıkları kapitalizmdə görürdülər.

1947-ci il sentyabr ayının 9-da kommunist və fəhlə partiyalarının Kominform adı ilə tanınan İnformasiya Bürosunu təsis etmək üçün 9 Avropa kommunist və fəhlə partiyası Polşada görüşdü. Bunu 1943-cü ildə qapanmış Kommunist İnternasionalının yeni variantı saymaq olar. Kominform ideyası haqqında sovet ideoloqu A.A. Jdanov məruzə etdi. O, beynəlxalq aləmi üz-üzə duran iki əsas cəbhəyə ayırdı – bir tərəfdə “imperialist və anti-demokratik” cəbhə, digər yanda “anti-imperialist və demokratik” cəbhə. İmperialist cəbhənin aparıcı gücü ABŞ və onun əsas tərəfdaşı - Böyük Britaniya və digər tərəfdaşı - Fransa idi, əks tərəfdə SSRİ - nin rəhbərlik etdiyi sosialist cəbhə dururdu. Kominform`a hər yerdə, o cümlədən, ABŞ-da “Sülh” ideyası ilə hücumu keçmək əmri verildi. ABŞ-da Konqresin Nümayəndələr Palatası nəzdində bu məsələni və ölkə daxilindəki kommunist meyillərini araşdıran yüksək komitə işə başladı.¹

¹ Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951. Report on the Communist 'Peace' Offensive: A Campaign to Disarm and Defeat the United States. Washington, DC. P. 3. Retrieved 2014-06-11 – via the Internet Archive

1947-ci il sentyabrın 20-də, "Literaturnaya Qazeta" da 12 sovet (rus) yazıçısının "Amerika Birləşmiş Ştatlarının yazıçı və mədəniyyət xadimlərinə" məktubu dərc olundu: "Amerika mədəniyyət xadimləri, siz kiminləsiniz?"¹ Məktubda cürbəcür arqumentlərlə ABŞ-ın faşizmə yuvarlandığı "sübut olunur". Müəlliflər bu məsələdə ABŞ-ın mədəniyyət xadimlərini qınayırlar: niyə sizin etiraz səsiniz eşidilmir? Məktub belə bitirdi: "Biz sizi, Amerika mədəniyyət ustalarını yeni faşizm təhlükəsinə qarşı, müharibə qızıqdıranlara qarşı, sülh və xalqların qardaşlığı, bəşəriyyətin xoşbəxtliyi naminə səsinizi ucaltmağa çağırırıq".

Sovet yazıçılarının müraciətinə cavabı 21 amerikalı mədəniyyət xadimi (yazıçı, rəssam, tarixçi, ssenarist, filosof, jurnalist, bəstəkar, kino xadimi, mədəniyyətşünas,...) hazırladı; cavab yeni yaradılmış aylıq marksist "Masses and Mainstream" (Kütlə və Baş Axın) jurnalında dərc edildi.² Müəlliflər "Amerikanı Dördüncü Reyxə çevirməyə ümid edən istismarçılar"³ qarşı olduqlarını yazdılar, "Ümid edirik ki, sizin məktubunuz və bizim cavabımız aramızda sıx və məhsuldar təmas qurulmasına təkan verəcək və bizə fikir mübadiləsi aparmağa və müharibə qızıqdıranlara qarşı səsimizi birgə qaldırmağa imkan yaradacaq".⁴

3. SÜLHÜ MÜDAFİƏ EDƏN MƏDƏNİYYƏT XADİMLƏRİNİN ÜMUMDÜNYA KONQRESİ

1948-ci il avqustun 25-28-də Polşada, Wroclaw (Wrocław) şəhərində, 3 il əvvəl fəaliyyətə başlamış Politechnika Wroclawska`da (indiki Wroclaw Təbiət Elmləri və Texnologiya Universitetində) "Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi" keçirildi. Bu konqresi Qərb ədəbiyyatında "World Congress of Intellectuals in Defence of Peace" (Sülhü müdafiə edən Dünya

İntellektuallar Konqresi) adlandırdılar. SSRİ və Polşa tərəfindən hazırlanan bu konqres Qərb, əsasən ABŞ imperializmini, onun müharibə, xüsusilə nüvə silahları siyasətini möhkəm tənqid etmək, "Qərb sülhə təhlükədir" fikrini yaymaq və Sovet blokunun sülhpərvərliyini nümayiş etdirmək məqsədi güdürdü. Konqres həm də 1950-ci ildə yaradılacaq Ümumdünya Sülh Şurası (World Peace Council) üçün hazırlıq işləri görməli idi.

Konqresə 46 ölkədən (bəzi mənbələrdə 45 ölkədən) 400 ətrafında nümayəndə gəlmişdi, onların sırasında solçu görüşə malik çox məşhur elm və incəsənət xadimləri vardı – Jorge Amadu, John D. Bernal, John Boyd Orr, Bartold Brecht, Graham Greene, Pablo Neruda, Paul Éluard, Anna Seghers, Salvatore Quasimodo, Aldous Huxley, Julian Huxley, A.J. P. Taylor, Frederic Joliot-Curie, İrene Joliot-Curie, Lord Boyd-Orr, Le Corbusier, Renato Guttuso, Pablo Picasso...

Wroclaw Konqresinə hazırlıq işi və Konqresin gedişi barədə istifadə üçün əldə olunan yazılar (çoxu polyak dilində, bir qismi isə ingiliscə və digər dillərdə) dağınıq və systemsizdir. Nisbətən

¹ "С кем вы, американские мастера культуры?". Литературная газета, № 39, 20 сентября 1947 г., стр. 3-4

² American Message. A Reply to an Open Letter of Soviet Writers. "Masses and Mainstream", Vol. 1, №3, pp. 3-6

³ American Message. p.3

⁴ American Message. p. 6

etibarlı məlumat 1948-1974-cü illərdə Polşada Sülhü müdafiə hərəkatı barədə araşdırma aparmış tarixçi professor Zygmunt Woźniczka'nın (1954-2022) uyğun məqaləsidir.¹

Kimləri dəvət etmək məsələsində əvvəlcədən qərara alındı ki, Konqresin siyasi tərkibi mümkün qədər geniş olsun, yalnız "Marshall planı tərəfdarları və antisovet ünsürlər" istisna edilsinlər.²

SSRİ Yazıçılar İttifaqının sədri Aleksandr Fadeevin başçılıq etdiyi Sovet nümayəndə heyətinə 50 nəfər daxil idi – şair və yazıçılar İlya Erenburg, Mixail Şoloxov, Aleksandr Korneyçuk, Leonid Leonov, Mirzo Tursunzadə (Tacikistan), Səməd Vurğun (Azərbaycan), Sabit Mukanov (Qazaxıstan), Antanas Ventslova (Litva), tarixçi Yevgeni Tarle, aktyor, rejissor və ssenaristlər Mixail Çiaureli, Vsevolod Pudovkin, Alla Tarasova, A.M. Gerasimov (rəssam), V.P. Volqin (tarixçi, SSRİ Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti), İ. Bardin (metallurq, SSRİ EA vitse-prezidenti), İvan Meşşaninov (lingvист, arxeoloq, SSRİ EA akademiki), A. Palladin (biokimyəçi, Ukrayna EA prezidenti), David Zaslavskiy (journalist, ədəbiyyatçı), O. Pısarjevskiy (elmi-populyar ədəbiyyat yazarı), M. Xarlamov (partiya xadimi) və b. Sovet nümayəndə heyətinin tam tərkibi heç yerdə, o cümlədən, Sovet qaynaqlarında göstərilməyib. ABŞ Nümayəndələr Palatası Komitəsi öz hesabatında SSRİ nümayəndə heyətindən konqresdə mühüm rol oynayanları qeyd edərkən S. Vurğun da daxil olmaqla, 10 nəfərin adını çəkir "və başqaları" deyir.³ Müxtəlif qaynaqlar əsasında yuxarıdakı 21 nümayəndənin adını müəyyənləşdirə bildim.

Konqresə aid müxtəlif qaynaqlarda ən çox nümayəndə göndərən ölkələrin adı və sayı göstərilir - ən çox SSRİ-dən - 50 nəfər, sonra Fransa, İtaliya və Böyük Britaniyadan – hərəsindən 35-40 nəfər, Macarıstan və Çexoslovakiya – hər birindən hardasa 30, Rumıniya və Bolqarıstan – hərəsindən 15 nəfər və s.,⁴ nədənsə ABŞ-dən da böyük nümayəndə heyəti gəlmiş qeyd edilmir.

Sovet nümayəndə heyəti Wrocław şəhərinə - "almanların Breslau adlandırdıqları bu şəhərə" avqustun 21-də gəldi.⁵ Gəzmək, hazırlaşmaq, dincəlmək üçün vaxt vardı. Qəbristanı dolaşarkən S.Vurğun başdaşlarında bir neçə azərbaycanlının adını gördü, düşündü ki, "biz Azərbaycan yazıçıları bu qəhrəmanların xatirəsi qarşısında xəcalətliyik", onların həyat və mübarizəsi "yüksək bədii ifadəsini tapmamışdır".⁶ Şair sonralar Wrocław təəssüratı altında yazdığı 16, 8 və 11 hecalı hissələrin bir-birini əvəz etdiyi irihəcmli "İslam" şeiri ilə bu xəcalətdən çıxdı - belə demək mümkündür. Şeir ilk dəfə "İslam (Ballada)" adı ilə dərc olunmuşdu.⁷

Oder çayı dolanmışdır gümüşü bir kəmər kimi
Vrotslavın gövdəsinə
Şırl-şırl göy ləpələr axdıqca nəğmələr kimi
Heyran olur öz səsinə.

.....
Vrotslavda ayna kimi parıldayır gen küçələr
Göy üzündən nur tökülür
Dörd yüz bahar almanlara bir qul olmuş yazıq şəhər
Bu gün baxıb üzü gülür.⁸

* * *

Konqres iştirakçılarının siyahısı tam məlum deyil. Bəzi adamların konqresə gəlib-gəlməməsi barədə fikirlər haçalaşır. Anti-qərb olmaqla yanaşı, anti-klerikal da olan bu konqresdə iştirak etmiş din adamları haqqında dəqiq məlumat yoxdur.

Konqresə Nobel mükafatçısı, kimyaçı alim Irène Joliot-Curie, o dövrdə UNESCO'nun Baş direktoru olan görkəmli bioloq Julian Huxley, Sovet yazıçısı Aleksandr Fadeev, danimarkalı yazıçı Martin Andersen Nexø və italyalı rəssam Renato Guttuso sədrlik etdilər. Polşalı Jerzy Borejsza baş

¹Zygmunt Woźniczka. Wrocławski Kongres Intelktualistów w Obronie Pokoju. Kwartalnik Historyczny". 2 (1987), pp. 130-155

²Zygmunt Woźniczka. pp. 137

³Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951. p. 9

⁴Zygmunt Woźniczka. pp. 138

⁵Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cild. Altıncı cild. "Elm" nəşriyyatı, Bakı, 1972; s. 116

⁶Səməd Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 117

⁷Səməd Vurğun. Seçilmiş Əsərləri. 1-ci cild. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1954. s. 252-257

⁸Səməd Vurğun. Əsərləri. İkinci cild. 1960; "İslam". s. 268-273

katib seçildi.¹

“1948-ci ildə Wrocław`da İntellektualların Konqresinə bu qədər çox görkəmli elm adamlarını, filosofları, şairləri, yazıçıları, rəssamları və ən möhtəşəm sənət adamlarını başqa heç kim yox, məhz Borejsza yığmağı bacardı”.² Jerzy Borejsza (1905-1952) Polşa Kommunist Partiyası fəali kimi Polşada Sovet ideologiyasını həyata keçirənlərdən biri olmuş, nəşriyyat və mədəniyyətə nəzarət etmiş, 1944-cü ildə çox böyük Cytelnik (Oxucu) nəşriyyatını qurmuş, kitab və dövrü mətbuat nəşrinə böyük töhfə vermişdi. Həmin 1944-cü ildə həftəlik “Odrodzenie” (Dirçəliş) ədəbi jurnalını təsis etmişdi; bu nüfuzlu jurnal 1944-1950-ci illər arasında nəşr olunmuşdur. Mədəniyyətə nəzarətdə Borejsza orta yanaşma və ya yumşaq, incə inqilab tərəfdarı olmuşdur. Konqres öncəsi və Konqres zamanı Borejsza hər tərəflə və hər kəslə dil tapmağa çalışır, tək-tük hallar istisna olmaqla, buna əsasən müvəffəq olurdu. Julian Huxley`in xanımı şıltaqlıq edəndə Borejsza ona demişdi: “Mənim arvadım UNESCO`da özünü sən burda özünü apardığın kimi aparsa, mən onun yanına bir şapalaq çəkərdim”.³ 1948-ci il Wrocław Konqresindən sonra Borejsza`nın siyasi nüfuzu azalmış, onun kifayət qədər radikal olmaması Moskva və Warshaw`nın işinə yaramamışdı.⁴

4. AÇILIŞ. ALEKSANDR FADEEV “VURUB-DAĞIDIR”!

Wrocław Konqresində birinci gün, avqustun 28-də dörd məruzə dinlənildi: “Birinci məruzə - `Sülh, Tərəqqi və Demokratiya uğrunda mübarizədə elm və mədəniyyət` Fadeev tərəfindən, ikinci məruzə - `Sülh və mədəniyyət` Olaf Stapleton tərəfindən təqdim edildi”. Daha sonra Józef Chałasiński və Marcel Prenant çıxış etdilər.⁵

Digər bir mənbə məruzələri duyğulandırmaq, həyəcan yaratmaq baxımından təhlil edir və

Fadeev`in Stapleton`dan sonra məruzə etdiyini deyir. “Konqresdəki ən vacib məruzələri Olaf Stapleton, Anna Segers, Fadeev və... Pikasso təqdim etdilər. Onların çıxışları dinləyicilərdə çox böyük duyğular oyandırdı. İngilis Stapleton ilk çıxış edənlərdən biri olaraq, iclasa başladı. O, məruzəsini iclasın ilk günündə oxudu və sanki Fadeevin hücumunu əvvəlcədən gözləyirmiş kimi, ABŞ ilə SSRİ arasındakı münaqişənin mahiyyətini dinləyicilərə izah edərək barışdırıcı bir tonda çıxış etməyə çalışdı. İngilisin çıxışını dinlədikdən sonra Fadeev ayağa qalxdı və Qərbi Avropa ədəbiyyatına və ümumiyyətlə,

imperializmə qarşı amansızcasına hücum edən alovlu bir nitq söylədi”.^{6,7} Əsas məruzəçilərin sırasını qarışdıran bu qaynaqda daha bir neçə fakt, az da olsa, təhrif olunur. İlkin və etibarlı qaynaqların əksəriyyəti, o cümlədən, S.Vurğun ilk (və əsas) məruzənin Fadeev tərəfindən edildiyini yazır. O, Zygmunt Woźniczka`nın dediyi ilə eyni digər üç məruzəçinin də adlarını çəkir və məruzələrin məz-

¹ Zygmunt Woźniczka. pp. 144

² Zygmunt Woźniczka. pp. 134

³ “Ideologies: The Delights of Intellectuality”. Time. September 6, 1948. 12:00 AM/GMT-4

⁴Zygmunt Woźniczka. pp. 157

⁵Zygmunt Woźniczka. pp. 147

⁶Wojna i pokój we Wrocławiu. 24 lutego 2009, 18:38.

⁷https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/88009,wojna-i-pokoj-we-wroclawiu.html#google_vignette

munu barədə başqa qaynaqlarla müqayisədə daha geniş məlumat verir.¹ Şair, üstəlik, kimlərin açılış təbrik nitqi etdiklərini yada salır - Polşalı şair İvaşkeviç / Jarosław Iwaszkiewicz, Fransalı Maurice Vedel və Polşanın xarici işlər naziri (adını çəkmir: Zygmunt Modzelewski). S. Vurğun Vedelin “dünyagörüşündəki idealistliyi” görür, açılışda “Polşalı bir musiqişünas”ın təqribən yarım saat royaldə Bethovenin əsərlərindən parçalar çaldığını deyir! Polşa tərəf daha dəqiq məlumat verir: açılışda Çexoslovakiyalı pianoçu Josef Polenick Debussy`nin piano preludü “La cathédrale engloutie” (Batmış Kilsə) və Beethoven`in “Apassionate” əsərlərini ifa etdi.^{2,3}

Konqresin hazırlanmasında fransızların da rolu olmuşdu, xüsusi “Polşa-Fransa təşkilat komitəsi” düzəldilmişdi.⁴ Bu səbəbdən Konqresə Fransadan çox görkəmli şəxslər gəlmiş, sədrilər, açılış edənlər və birinci günün əsas məruzəçiləri arasında fransızlar vardı.

Fadeev qeyri-adi dərəcədə aqressiv çıxış etdi, “zəhərli dilinə görə tayı-bərabəri olmadı”.⁵ O, Qərb dünyasındakı həmkarlarını, mədəniyyət xadimlərini və elm adamlarını tənqid deyil, təhqir etdi.⁶ Məruzənin rusca orijinalı məlum deyil. Konqresin sonrakı gedişinə mənfi təsir etdiyi üçün, bir sıra görkəmli şəxslər tərəfindən elə Konqres zamanı və Konqres sonrası qınandığı üçün və yəqin ki, “düşmən” əlinə əlverişli hazır material verməmək üçün bu məruzə heç bir Sovet qəzet-jurnalında, eləcə də Fadeev`in əsərləri küllisində dərc olunmadı. İngiliscə və polyakca qaynaqlardan (qaynaqlarda imla fərqlərinə rast gəlinir), Konqres barədə xatirələrdən istifadə edib Fadeev`in qalmağallı mərizəsinin əsas müddəalarını bərpa etməyə çalışdım.

Fadeev əvvəlcə rahat başladı, tez-tez Stalindən alıntılar edə-edə dünyanın, iki cəbhəyə bölündüyünü dedi, sonra Qərb mədəniyyətini və onu yaradanları “ideologiyasızlığa görə” kəskin tənqid etdi. S. Vurğun Konqres haqqında yazdığı məqalədə Fadeev`in çıxışındakı aqressiv və təhqiredici yerlərə toxunmur, amma ümumi maddələrdən danışır. Bütün xalqların qabaqcıl ziyalıları yeni müharibə qızıqdırıcılarına, mədəniyyət və elmin nailiyyətlərinə təhlükə yaradan Amerika və İngiltərə təcavüzkarlarına qarşı gur səslə qəti etiraz etməlidirlər. Bitərəf qalanı bəşəriyyətə xəyanət edən şəxs hesab etməliyik. Qabaqcıl düşüncə sahibləri birləşməli, səslərini bütün dünyaya eşitdirməlidirlər. Alim, ədib və zehni əməklə məşğul olan hər bir şəxs xalqın inqilabi hərəkatı ilə bağlı olmalıdır. Avropanın bəzi böyük simaları “idrak azaddır və heç bir şeydən asılı deyil” deyən çürük burjuva fəlsəfəsinin təsirinə düşmüşlər. Məsələn, Romen Rolland. Lakin bu böyük ədib tarixin acı təcrübələrini nəzərə alıb fəhlə kütləsinin münbit mühitini alqışlamışdı.⁷

Fadeev iştirakçıları sərt və çirkin bir şəkildə aşağıladı: “Siz yalnız ona görə alman boyunduruğu altında deyilsiniz ki, milyonlarla sovet əsgəri sizin üçün qan töküdü”.⁸ Sonra o, qızıqıb Amerikanı faşistləşdirdi... “Alman imperialistləri vəhşilərə ehtiyac duyurdular”. “Amerikalı inhisarçılar da dünyaya hökmranlıq etmək planlarını gerçəkləşdirmək üçün bədheybətləri əvəzolunmaz hesab edirlər. Mürtəce yazıçılar, elm adamları, filosoflar və sənətçilər ağalarına xidmət etməyə hazırdırlar. Onlar şizofrenləri və narkomanları, sadistləri və fahişə alverçilərini, tərribatçıları və canavarları, casusları və quldurları kürsüyə qaldırırlar. Bu vəhşiyənə məxluqlar romanların, şeir cildlərinin səhifələrini doldurur, filmlərdə görünürlər”.^{9,10}

Fadeev məşhur yazıçıları çaqqal və kaftarla (hiəna) müqayisə etdi: “Əgər çaqqallar yazı makinəsi ilə yazmağı öyrənə bilsəydilər, əgər kaftarlar dolma (avto) qələm tuta bilsəydilər, yaratdıqları şey,

¹Səməd Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 119-126

²Światowy Kongres Intelektualistów - minęto 65 lat (DUŻO ZDJĘĆ). Nasze Miasto Wrocław. Consultado el 20 de agosto de 2019

³<https://wroclaw.naszemiasto.pl/swiatowy-kongres-intelektualistow-minelo-65-lat-duzo-zdjec/ar/c2-1974636>

⁴Zygmunt Woźniczka. pp. 137

⁵Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951. pp.8

⁶Zygmunt Woźniczka. pp. 147

⁷Səməd Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 119-121

⁸Marian Turski, Adam Krzemiński: Wojna o pokój. [w:] Polityka [on-line]. 2011-09-15. [dostęp 2017-11-13]

⁹Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951. pp.8

¹⁰Zygmunt Woźniczka. pp. 147

şübhəsiz ki, Millerlər, Eliotlar, Malrauxlar (Malro`lar) və digər Sartr`ların kitablarına bənzəyərdi".^{1,2} Fadeev`in bu sözləri dünyanı gəzdi, siyasi və ədəbi dairələrdə tez-tez anıldı. Fadeev adlarını çəkdiyi və kifayət qədər solçu görüşlərə malik olan bu məşhurların sanki kim olduqlarını unutmuşdu; əslində, yəqin ki, onların kim olduqları vecinə deyildi. Amerikalı yazıçı Henry Miller`in (1891-1980) bir sıra əsərləri Amerikada qadağan edilmişdi. T.C. Eliot (1888-1965) Amerikalı-Britaniyalı şair və dramaturq, bu Konqresdən həməən sonra ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görüldü (1948, 4 noyabr), André Malraux (1901-1976) fransız yazıçı və dövlət xadimi, 94 dəfə (94 adam tərəfindən) Nobel mükafatına namizədliyi irəli sürülmüş populyar fransız şairidir. Jean-Paul Sartre (1905-1980), fransız filosof və yazıçı, 1964-cü ildə Nobel mükafatçısı oldu, amma mükafatdan imtina etdi. Fransa'nın mənəvi nüfuz sahibləri olan Sartre və Malraux`ya yönəlmiş hücum çəşqinliq yaratdı və qəzəbli etiraza səbəb oldu (xüsusilə, təbii ki, fransızlar arasında).³

Fadeev Amerika siyasətçilərini "Goebbelslərin davamçıları",⁴ André Malraux`nu "müharibə qızışdıran və atom bombasını tərifləyən", Eugene O'Neill`i "imperialist casus", Henry Miller`i "paranoqrafik romanlar müəllifi" adlandırdı.^{5,6} Ədalət naminə demək lazımdır ki, H. Millerin əsərləri bütün xırdaqları ilə açıq təsvir olunan çoxsaylı şəhvət səhnələri ilə doludur.

ABŞ hökuməti kommunistləri və solçuları sevməsə də, yazıçını söz azadlığından məhrum etmədi, azad mətbuat vardı; məhz bu səbəbdən ABŞ-da solçular sosializmi, SSRİ-ni təbliğ edə bildilər. Fadeev isə SSRİ-dəki vəziyyəti tam ABŞ-a aid etdi: "Birləşmiş Ştatlar hökumətinin rəsmi siyasətinə zidd hər hansı bir şey yazan yazıçını 10 il həbs cəzası gözləyir". O, "bu kobud zorakılıq...faşizmi Amerikaya qanuni yollarla yeritmək üçün ağılsız bir cəhd" kimi pislədi.⁷

Fadeev`in çıxışı kəskin ifadə və istehzalarla dolu idi. "Amerika imperialistlərinin çaqqalları dünyanı polis bölməsinə, dünya xalqlarını isə kapitalın köləsinə çevirmək məqsədi daşıyırlar".^{8,9} "Qədrin cəlvəsi ilə fəsadını Azadlıq Heykəli bəzəmiş bu ölkənin imperialistləri tələm-tələsik yeni müharibənin sui-qəsdçiləri və təşkilatçıları rolunu öz üzərlərinə götürdülər".¹⁰

5. KONQRESDƏ HEYRƏT, SARSINTI VƏ HƏYƏCAN

Sonralar Sovet nümayəndə heyətini nəzərdə tutan Borejsza xatırlamışdı: "Onlar mənim Konqresimi məhv etdilər. Onlar bunu etmək üçün mü gəlmişdilər? Onlar xəbərdarlıq etmişdilər: "Biz burada çətin və zəruri addımlar atmalıyıq. Bura bataqlıqdır. Biz onu təmizləməliyik. Biz bura sülməramlı missiya ilə gəlməmişik".^{11,12}

Şübhəsiz ki, Fadeevin çıxışından sonra Wrocław Texnologiya Universitetinin böyük salonunda baş verən gərgin hadisələr, onların əks-sədası və gözlənilməz cərəyanı sosialist mətbuatında öz əksini tapmadı, həmin vaxt dərc olunan qısa xəbərləri çıxmaqla, heç bir geniş konqres materialı nəşr olunmadı. Tədbirin nəzərdə tutulan təbliğat potensialını və J. Borejsza`nın təsiri altında fəaliyyət göstərən "Çitelnik" kooperativinin çap və nəşr gücünü nəzərə almaqla, bu cür materialların nəşrinin planlaşdırıldığı yəqindir".¹³

¹1. August 25, 1948. World Congress of Intellectuals for Peace . [in:] Interia.pl [on-line]. 2014-08-25. [accessed 2017-11-13]

²Zygmunt Woźniczka p. 147. 3. Marian Turski, Adam Krzemiński. 4. US, 1951, p. 8

³Marian Turski, Adam Krzemiński: Wojna o pokój. [w:] Polityka [on-line]. 2011-09-15. [dostęp 2017-11-13]

⁴Wojna i pokój we Wrocławiu

⁵"Światowy Kongres Intelktualistów - minęło 65 lat". Nasze Miasto Wrocław. Consultado el 20 de agosto de 2019

⁶<https://wroclaw.naszemiasto.pl/swiatowy-kongres-intelektualistow-minelo-65-lat-duzo-zdjec/ar/c2-1974636>

⁷Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951, pp. 9

⁸https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/88009,wojna-i-pokoj-we-wroclawiu.html#google_vignette

⁹Wojna i pokój we Wrocławiu. [w:] dziennik.pl [on-line]. 2009-02-24. [dostęp 2017-11-13].

¹⁰Committee on Un-American Activities... pp. 8

¹¹Marian Turski, Adam Krzemiński: Wojna o pokój. [w:] Polityka [on-line]. 2011-09-15. [dostęp 2017-11-13]. <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/historia/1519186,2,wojna-o-pokoj.read>

¹²Zygmunt Woźniczka. pp.148

¹³Grzegorz P. Bąbiak. Paul Eluard's address Acta Polon. P. 315

Fadeev`in nitqi şok yaratdı, xüsusilə Qərb intellektualları arasında. Təhqirlərlə dolu bu çıxışdan sonra Konqresdə o dərəcədə şiddətli etiraz baş qaldırdı ki, həm iclas salonunu tərk edənlər oldu, həm bir çox tanınmışlar, o cümlədən, Konqress sədrilərindən ikisi - Julian Huxley və Irene Juliot-Curie, ABŞ və Böyük Britaniya nümayəndə heyəti Wrocław`dan getmək, konqresi tərk etmək istədilər. Konqres dağılmaq təhlükəsi ilə üzləşdi. Britaniyalılar protest yazı üçün imza yığdılar, mətn sabahı gün "Çaqqal və Kaftar" adı ilə Britaniya mətbuatında dərc olundu.¹

Bu çıxışına görə Fadeev`i "Stalinin buldoqu" və ya "Stalin və Jdanovun buldoqu",² "Rus yazı sü-rüsünün baş qoyun iti"³ adlandırdılar. Fadeev "Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitə-sinin rəsmi baltaçısı (balta vurarı) rolunu oynayır" ifadəsi yarandı.⁴ Sülh konqreslərində kəskin çıxışları ilə yadda qaldığına görə, "Dünya Sülh Konqresinin Sovet qamçısı"⁵ adı aldı. Erenburq`un da səmimi olmadığını, hiyləgərliyini qeyd edir, onu bəzən Fadeev`dən ayırmırdılar: "Fadeev və Eren-burq kimi təhqir ustaları"ndan söhbət açırdılar.⁶

* * *

Böhran vəziyyətindən çıxmaq üçün həmin gün Jerzy Borejsza Warshaw`a, Polşa Birləşmiş Fəhlə Partiyası (PZPR) Mərkəzi Komitəsi Politbüro üzvü Jakub Berman`a (1901-1984) zəng edib vəziyyətin dramatik şəkil aldığını dedi, Konqresin xilas edilməsi üçün ondan kömək və müdaxilə istədi. Ber-man məsləhətləşib vəziyyəti yerindəcə dərinədən anlamaq üçün maşınla Wrocław şəhərinə yola düşdü. Vəziyyətin təhlili göstərdi ki, Konqres ideyasının özü təhlükə altındadır.⁷ Konqres yalnız Sovet nümayəndə heyətinin mövqeyini dəyişdirməklə və Fadeevin kəskin çıxışının təəssüratını zəif-lətməklə xilas ola bilərdi. Berman Molotova, Moskvaya zəng etdi. Berman`ın dediyinə görə, söhbət 15 dəqiqə davam etdi və asan olmadı. Berman Konqresdə yaranan böhranlı vəziyyəti təqdim etdi. Molotov söhbət zamanı mövqə tutmaqdan çəkirdi, lakin məsələni nəzərdən keçirəcəyini və Wroc-law`dakı Sovet nümayəndə heyətinə müvafiq təlimatlar verəcəyini vəd etdi".⁸

Ertəsi gün İlya Erenburq çıxış etdi. Niyə Erenburq?! Ömrünün 30 ilə yaxını Avropada yaşayan, Avropanı qarış-qarış gəzən, alovlu anti-faşist, çox məhsuldar, istedadlı və "ən Avropalı" şair, yazıçı və publisist, Qərb dünyasının tanınmışları ilə dostluq edən, "Stalinin ev yəhudisi" sayılan Eren-burqdan başqa kim qərbliləri yaxşı tanıyır və bu gərginliyi aradan qaldıra bilərdi?!

İ. Erenburq`un Konqres tərəfindən coşqu ilə qarşılanan çıxışı günün ən yaddaqalan məqamı ol-du.⁹ Erenburq digər şeylərlə yanaşı, bunları söylədi. Bilirəm ki, burada müxtəlif inanclara malik insanlar toplaşib... Biz bizi ayıran cəhətləri vurğulamaq istəmirik; əksinə, bizi birləşdirəcək şey-ləri axtarıyıq. Hər halda Konqresimizdəki bu və ya digər iştirakçıların fəlsəfi və ya estetik görüş-lərindən asılı olmayaraq, onların hamısını bura sülhü və mədəniyyəti müdafiə etmək kimi nəcib bir istək gətirib. Beləliklə, onlar mənim kimi gələcəyə inanırlar. Amerikalı dostlar! Tezliklə evə qa-yıdacaqsınız. Həmvətənlərinizə deyin ki, Polşanın Wrocław şəhərində müxtəlif insanlarla görüş-dünüz. Həmçinin "Qırmızılar"la da görüşdünüz - bizi belə də adlandıırırlar. Onlara deyin ki, bu "Qırmızılar" heç nəyə nail olmaq istəmir, yalnız bir şey tələb edirlər: sülh içində çalışıb işləmək, öz istədikləri kimi yaşamaq, içində yaşadıkları cəmiyyəti qurmaq. Həmvətənlərinizə deyin ki, əgər biz Thomas Mundt`un Amerikasına nifrət ediriksə, Roosevelt`in Amerikasını, Wallace`in Amerikasını, Amerika xalqının Amerikasını əziz tuturuq. İngilis dostlar, İngiltərədə insanlara deyin ki, biz Lon-donun qış bombardmanları zamanı göstərdiyi cəsarəti xatırlayırıq, gözəl ingilis mədəniyyətinin məhv edilməsini istəmirik. Fransalı dostlar, italyalı dostlar, köhləliyə məhkum edilən 16 ölkədən olan dostlar - onlara deyin ki, biz yazıçılar və sovet alimləri üçün Avropa mədəniyyətinin bütün

¹Zygmunt Woźniczka. pp. 148

²Wojna i pokój we Wrocławiu.

³"Ideologies: The Delights of Intellectuality". Time. September 6, 1948. 12:00 AM/GMT-4

⁴Committee on Un-American Activities..., p. 8

⁵Report on the Communist "Peace" Offensive. A Campaign to Disarm and Defeat the United States in Defense of Peace, April 1950, p. 51

⁶Ideologies: The Delights of Intellectuality. TIME. September 6, 1948, 12:00 am GMT-4

⁷Marian Turski, Adam Krzemiński: War for Peace. [in:] Polityka [on-line]. 2011-09-15. [accessed 2017-11-13]

⁸Zygmunt Woźniczka. pp. 149

⁹Zygmunt Woźniczka. pp.147-149

nümunələri əzizdir. Biz yalnız bir şeyi - ölkələrinizin mədəniyyətini, sülhünü və müstəqilliyinin müdafiəsini arzulayırıq.¹

Qeyd 1. Henry A. Wallace 1941-1945-ci illərdə, Franklin D. Roosevelt`in prezidentliyi dövründə vitse-prezident və 1948-ci ildə Progressive Party`dən prezidentliyə namizəd, SSRİ ilə əməkdaşlıq tərəfdarı, tərəqqipərvər, beynəlmiləlçi, soyuq savaş əleyhdarı olan siyasət və dövlət adamı olub.

Qeyd 2. Thomas Mundt adı, görünür ki, Karl E. Mundt`la qarışıq salınıb. "Smith-Mundt Act" adlanan və Respublikaçılar - H. Alexander Smith və Karl E. Mundt tərəfindən irəli sürülən və Sovet təbliğatına qarşı Amerikanın beynəlxalq radio sisteminin ("Amerikanın səsi" kimi) qurulması haqqında qanun layihəsindən söhbət gedir (Rəsmi adı: the U.S. Information and Educational Exchange Act of 1948).

Fadeevin çıxışından sonra britaniyalı yazıçı Edward Crankshaw sürüşkən rusiyalı İlya Erenburqa "öz aramızda" şikayət edərkən, Erenburq ona demişdi: "Bu, Fadeevin işi idi. O, düşməni təyin etməli idi. Amma narahat olmayın. Sabah düşmənin əzilmiş lələklərini hamarlamaq mənim işim olacaq."

Erenburqun çıxışı əksəriyyəti razı salsada, mahiyyətə onun Fadeevdən böyük fərqi yoxdur, dəyənlər də vardı. "Erenburq çıxışında `amerikalılarda çoxlu yaxşılıq olduğunu` etiraf edib sonra Fadeevin təhqirlərini daha ağıllı şəkildə yenidən ifadə etdi".²

6. ƏKS-HÜCUM VƏ ƏKS-SƏDA

Fadeev`in kəskin reaksiyalara səbəb olan hücum nitqindən sonra Konqres iştirakçıları Erenburqun çıxışını gurultulu alqışlarla qarşıladılar. Sonrakı bir çox natiq bu çıxışla həmrəyliyini bildirdi, digərləri gedişatdan və Konqresin ifrat solçu təbiətindən narazı qaldıqlarını söylədilər. İngiltərəli Step(e)lton, imperialist qüvvələrə qarşı konkret tədbirlər planı əvəzinə müxtəlif ideologiyaları bərişdirmə üçün bir plan qurmağı təklif etdi.³

Oksford Universitetinin tarixçi professoru Alan Taylor da vurğuladı ki, intellektuallar onları bir araya gətirə bilən ortaq bir platforma yaratmağa çalışmalıdırlar. O, bəşəriyyətin birləşməsinin zəruriliyini vurğulayıb onu bölmək və fərqləndirmək cəhdlərinə qarşı çıxış etdi. Taylor faşizmin, müharibənin və atom bombasının qəti əleyhdarı olduğunu vurğuladı. O, Konqresin gedişatını müzakirə edib çıxış edənlərin əksəriyyətinin "qorxudulduğu, onlara mane olunduğu" fikrini ifadə etdi. Taylor Fadeev`in sərt və barışıq yeri qoymayan çıxışına cavab verdi: "Ziyalılardan vəzifəsi nifrəti deyil, tolerantlıq və harmoniyanı təbliğ etməkdir. Və burada onlar (Fadeevgil-H.I.) sülhü deyil, müharibəni təbliğ edirlər. Amerika demokratiyasını faşizmlə müqayisə etmək qəbul edilməzdir."^{4,5}

Taylor diplomatik dildən sadə, açıq dilə keçdi, "Burada buna Amerika faşizmi, orada isə Sovet bolşevizmi deyilir".^{6,7} "Xahiş edirəm başa düşün ki, biz də səmimi qəlbədən sülh istəyirik, hərçənd ki, Rusiyada mövcud olan yaşayış formalarını qəbul etmirik".⁸ Taylor SSRİ-də azadlığın bərqərar olmasına ehtiyac olduğunu da qeyd etməyi unutmadı; kommunistlərin təşkil etdiyi və solçuların topladığı bu konqresdə belə sözlər deyilmirdi. O bunu dedi və "New York Times" qeyd etdi ki, Konqresdə Dəmir Pərdə arxasını azadlığa çağıran tək adam Taylor oldu.⁹ Taylor onu da yada saldı ki, Böyük Britaniya və Fransa nasist Almaniyasına ilk müharibə elan edən ölkələr idi, SSRİ isə 3-cü Reyxlə sazişə girdi. Taylor siyasi sistemlərin müxtəlifliyi qarşısında böyük mədəniyyət xadimlərinin birləşdirici gücünü qeyd etdi: Mən Britaniya ya Sovet mədəniyyətinin tərəfdarı deyiləm, mən Sovet və ya Anqlo-Sakson elminin tərəfində deyiləm. Mən Voltaire, Goethe, Tolstoy və Shakespeare dünyası tərəfdarıyam".¹⁰

¹Zygmunt Woźniczka. pp. 150

²Ideologies: The Delights of Intellectuality. TIME. September 6, 1948, 12:00 am GMT-4

³Zygmunt Woźniczka. pp. 150

⁴August 25, 1948. World Congress of Intellectuals for Peace. [in:] Interia.pl [on-line]. 2014-08-25. [accessed 2017-11-13].

⁵Zygmunt Woźniczka. pp. 150

⁶Norman Davies. Microcosm: Portrait of a Central European City. London, "Jonathan Cape", 2002. pp.449-450

⁷Kathleen Burk. "Troublemaker: The Life and History of AJP Taylor" (2000), pp.193-194

⁸Zygmunt Woźniczka. pp. 150

⁹Norman Davies. Microcosm. p.450

¹⁰Zygmunt Woźniczka. pp.150-151

“Time” qəzetində Konqresin bitməsi ilə bağlı yazılan istehza ilə dolu məqalədə “Rus tərəfdarı olduğu üçün BBC ilə müqaviləsi pozulan A. J. P. Taylor ruslara belə dedi: intellektualın birinci borcu intelligent olmaqdır”. Taylorun çıxışı Polşa radiosu ilə canlı yayınlandı və səsyüksəldicilər vasitəsilə Wrocław küçələrində səsləndirildi, qeyri-kommunist düşüncəli qərblilər tərəfindən alqışlandı. Psixologiya üzrə amerikalı professor Bryan Hovde ondan əvvəl çıxış edən Taylor`un fikirlərinə şərrik olduğunu söylədi.

Bununla yanaşı, Konqresdə SSRİ tərəfdarları əksəriyyəti təşkil edirdilər. Sonra tribunaya çıxan Asiya, Afrika və Latin Amerikasını təmsilçiləri Taylor və Hovde`yə qarşı sözlə möhkəm hücum etdilər.¹ Ümumiyyətlə, ABŞ-ı təhqir edən və Sovetləri tərifiylən hər bir çıxış şiddətli alqışlarla qarşılandı.² Konqresin mühüm bir məqsədi Avropanı ABŞ ilə qorxutmaq, ABŞ əleyhinə qaldırmaq idi.

Konqresdə iştirak edən jurnalist Françoise Bondy`nin fikirləri: “Qərbdən kimsə danışarkən sovetlərə etiraz edəndə Fadeev nümayişkaranə şəkildə qulaqlıqlarını çıxarırdı”.^{3,4,5} “Konqresin səmimi bir atmosferdə keçdiyini iddia etmək çətin idi. Polyaklar üçün rusların təyin etdiyi ton fəlakət idi. Onlar üçün Konqres Qərb dünyası ilə əlaqələri qorumaq üçün bir ümid yeri kimi görünürdü. Konqresdə iştirak edən ruslar isə çıxışları ilə Dəmir Pərdənin hər iki tərəfindən olan intellektualların ifadələri arasındakı bütün uyğunsuzluqları daha da artırıdılar”.^{6,7}

Fadeev`dən ürəyi sınıanlar onun özünə qəsd etməsini təbii saydılar. Fadeev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının 20-ci qurultayından sonra, Xruşşovun çıxışından çox keçməmiş, yəqin ki, əvvəllər söylədiyi və etdiyi hər şeyə görə utanc duyduğu üçün özünü güllələdi.^{8,9}

* * *

Julian Huxley Londona qayıtdıqdan sonra verdiyi bəyanatda Konqresin gedişatı və nəticələrindən məyus olduğunu bildirdi, Fadeevin arqumentləri əleyhinə çıxdı, onun ABŞ və Böyük Britaniyaya hücumunu qınadı. O, SSRİ-ni “bədiil yaradıcılıqdakı məhdudiyətlər”ə görə tənqid etdi. J. Huxley Konqresin qarşılıqlı anlaşma və etimada cüzi həvəs göstərdiyini vurğuladı.^{10,11}

İntellektualların bu qeyri-adi Konqresi bitdikdən sonra müxtəlif ölkələrdə və müxtəlif dillərdə onun gedişatı və əhəmiyyəti barədə cürbəcür, bir-birinə zidd baxışları əks etdirən yazılar meydana çıxdı. ABŞ qəzet və dərgilərində, ABŞ Konqresi Nümayəndələr Palatasının təşkil etdiyi Komitənin hesabatında, Rusiyada “Literaturnaya qazeta”da və həftəlik “Novoye vremya” jurnalında, Böyük Britaniyada aylıq “Our Time” jurnalında maraqlı yazılar dərc olundu.

İlya Erenburqun “Novoye Vremya”da yazdığı “İntellektuallar Konqresinin exosu” adlı məqaləsi və “Our Time”dakı geniş yazının ətraflı xülasəsi polyakcaya çevrilib Polşada, Łódź şəhərində artıq 4-cü ildir nəşr olunan populyar “Kuznica” qəzeti səhifələrində, 1948-ci il dekabrın 5-də işıq üzünə gördü.^{12,13} İ. Erenburq əsas düşməne doğru yarım addım atır: “xoşbəxtlikdən hətta Amerikada gözü və qulağı olan, zehni hər cür ləyaqət hissini itirməmiş xeyli insan var”. Sonra qəribə, anlaşılmaz hücumu keçir: “...Vroslavda Roman və Qotik sənətinin bir çox möhtəşəm abidələri var. Onlar müharibə nəticəsində və amerikalılar tərəfindən amansızcasına dağıdıldı”. Halbuki, almanların əlində olan bu şəhəri məhz Sovet ordusu müharibənin son üç ayı ərzində mühasirəyə aldı və bombardman etdi. Eren-

¹Zygmunt Woźniczka. pp.151

²Committee on Un-American Activities... p. 8

³Wojna i pokój we Wrocławiu

⁴Marian Turski, Adam Krzemiński: War for Peace. [in:] Polityka [on-line]. 2011-09-15. [accessed 2017-11-13]

⁵Zygmunt Woźniczka. pp. 148

⁶World Congress of Intellectuals for Peace - Wrocław 1948. Dziale.pl Portal Historyczny. Mariusz Jarosiński. Updated: 26/08/2016, Published: 16/06/2009

⁷Wojna i pokój we Wrocławiu

⁸Wojna i pokój we Wrocławiu. 24 lutego 2009, 18:38

⁹https://wiadomosci.dziennik.pl/wydarzenia/artykuly/88009,wojna-i-pokoj-we-wroclawiu.html#google_vignette

¹⁰Zygmunt Woźniczka. pp. 151

¹¹Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951, p. 8

¹²Ilia Erenburg. Echa Kongresu Intelektualistów

¹³Angielska dyskusja o Kongresie Wrocławskim. “Kuznica”, Łódź, Rok IV. 5 grudnia 1948 r.

burq da S. Vurğun və digər Sovet nümayəndələri kimi, hər vaxtlar A.J.P. Taylor barədə tənqidi fikir və istehzal sözlər söyləməyə can atırdı. Oksforddan gəlmiş “professor cənab Taylor və digər bir amerikalı professor” nə desələr də, hətta cüzi alqış belə qazana bilmədilər”. Erenburqun adını unuttuğu və ya adını çəkmək istəmədiyi “digər bir amerikalı professor” Bryan Hovde`dir.

Konqresin son günündəki çıxışını “Barışmazlıq” adı ilə “Literaturnaya Qazeta”da dərc etdirən Leonid Leonov yazır ki, “anqlo-sakson nümayəndələrdən bəziləri” (“Кое-кто из англо-саксонских делегатов”) yoldaşlarını barışmazlıqda və hətta lazımı “intellektual davranış”ın olmamasında günahlandırdılar. Burada da, Sovet heyətinin başına bəla olan, Leonovun adını belə çəkmək istəmədiyi A.J.P. Taylor nəzərdə tutulur. Davranış tərzini barədə Leonov`un izahı maraqlıdır. Zaman belədir. Bəzən kəskin, hündürdən və kobudcasına danışmalı oluruq. Tarix bunu bizə bağışlayar. Bu əsrdə baş verənlər siyasət dilimizi sadələşdirməyə məcbur etdi, üslub gözəlliyinə, “intellektual davranış” ədasına, sözlərin zərifliyinə fikir vermirik...¹

“Our Time” jurnalı öz səhifələrində “Wroclaw konqresi barədə ingilis müzakirəsi” (English discussion about the Wrocław Congress) açdı. “Kuznica” dərgisi bu müzakirənin polyakca geniş xülasəsini verdi.²

“The Armour of Peace” (Sülhün zirehi”) adlı giriş məqaləsində Wroclaw konqresi kimi çox mühüm hadisə barədə ingilis mətbuatının susqunluğu və ya onu əhəmiyyətsiz bir şey kimi qəsdən kiçiltmək cəhdi namussuzluq kimi qiymətləndirilir. Sülh vacibdir, “sülh qələmlə qazana bilməz, lakin qələm də onun silahının bir hissəsidir.” Müzakirədə Konqresin işini yüksək qiymətləndirən filosof O. Stapledon, təbiətşünaslar – professor J. D. Bernal, W. A. Wooster və C. H. Waddington, Elmi İşçilərin Milli Federasiyasının baş katibi I. G. Crowther, musiqçilər R. Boughton və T. Russell, memar J. M. Richards, riyaziyyatçı H. Levy, eləcə də “müxalif azlığın” nümayəndələri tarixçi professor A. J. P. Taylor və şair Richard Hyuz`un fikirləri yer almışdı. İki narazı iştirakçının – Taylor və Hyuz`un ifadələri “Our Time” səhifələrindəki kollektiv bəyanatın son müəllifi, riyaziyyatçı Hyman Levy-nin əsaslandırılmış kəskin tənqidi ilə qarşılaşmışdı.

Polşalı yazıçı Maria Dąbrowska öz həyatının və dövrünün (1914-1965) maraqlı mənzərəsini əks etdirən “Dziennik”də (“Gündəlik”də) bu Konqresin keçirilmə məqsədini SSRİ (“Rusiya”) ilə ABŞ arasında savaşa ehtimalı baxımından təhlil etmişdi: “Şübhə yoxdur ki, Konqres ümumilikdə müharibəyə qarşı deyil, müharibənin Rusiya üçün əlverişsiz olduğu bir vaxtda, indi, mümkün Amerika-Rusiya müharibəsinin başlanmasına qarşı yönəlmişdi... Bu Konqres Rusiyanın hələ atom bombasına malik olmadığına bir sübutdur (baxmayaraq ki, bir atom bombası hazırladığına şübhə etmirəm) və buna görə də bütün qüvvələri səfərbər etməyə çalışır... ki, özü istisna olmaqla, bütün ölkələrdə savaşa hazırlığı aradan qaldırsın”.³

Bu yerdə Wroclaw konqresindən düz bir il sonra, 1949-cu il avqustun 29-da SSRİ-də, Qazaxıstanda, Semipalatinsk sınaq meydanında ilk Sovet nüvə bombasının sınağı keçirildiyini yada salmaq yerinə düşür. Bununla ABŞ-ın atom bombası monopoliyası bitdi.

Ümumiyyətlə, Konqres kifayət qədər maraqlı və uğurlu oldu, çox sayda məşhur insanlar iştirak edib fikir söylədilər. Amma, təəssüf ki, bu uğur bitkin hala salınmadı, stenoqram və ya Konqresdəki çıxışlar toplanıb kitab halında nəşr olunmadı. Konqres barədə ciddi, ətraflı çalışmaları olmadı, təsvirlərlə dolu albom nəşr edilmədi.

1930-cu illərdə mövcud olan və 2-ci Dünya Savaşı zamanı güclənən Şərqi-Qərbi və ya Sosialist-Kapitalist siyasi və mədəni əlaqələri SSRİ-ABŞ hərbi qarşıdurması və Dünyanın iki cəbhəyə ayrılması nəticəsində çox zəiflədi. Soyuq Savaş deyilən qütbləşmə başladı. 1948-ci il Wroclaw Konqresi soyuq savaşın “təntənəli döyüşü” sayıla bilər. Fadeevin nitqi Şərqi cəbhəsinin “Sülh uğrunda hücum” savaşının açıq elanı idi. Sosialist cəbhəsi öz hakim ideologiyasını həyata keçirməyə başladı – sosializm realizmi, partiyalı ədəbiyyat və incəsənət...

¹Леонид Леонов. «Непримиримость». Литературная газета. №71 (2454), Суббота, 4 сентября 1948 г., стр. 4

²“Angielska dyskusja o Kongresie Wroclawskim. “Kuznica”, Łódź, Rok IV. 5 grudnia 1948 r.

³Marian Turski

7. SƏMƏD VURĞUNUN HƏDƏFİNƏ DÜŞƏNLƏR

S. Vurğun bu Konqres barədə yazdığı hesabat səciyyəli məqaləsində Konqres öncəsini və Konqresin gedişini ətraflı təsvir etmiş və əlbəttə, Sovet siyasətinin gözü və sözü ilə qiymətləndirmişdir. Ümumiyyətlə, Konqresin digər bütün təsvirləri daha çox “yandırıcı” hadisələrin şərhü üzərində qurulmuş, ardıcıl təsvir baxımından isə S. Vurğunun yazısı ən yaxşı sayıla bilər. O, xoşuna gələn məruzəçilər arasında əsas Fədeevi irəli çəkir, lakin Sovet tərəfini mənfi cəhətdən qabardan məqamları, o cümlədən Fədeevin ifrat kobud, təhqiredici ifadələrini, onların doğurduğu gərginliyi və Er-enburqun yumşaldıcı çıxışını yada salmır, onların üstündən sükutla keçmişdir. Fransalı Marcel Prenant'ı çox tərifləyir. Xoşuna gəlməyənlər arasında iki britaniyalını xüsusi tənqid edir: “mürtəcə”, “riyakar”, “ikiüzlü Olif Staplton`u (əslində Olaf Stapledon) və “utanıb-qızarmadan” danışan Teyler`i.¹

“Last and First Man” (Sonuncu və Birinci Adam, 1930) və “Star Maker” (Ulduz Düzəldən, 1937) kimi elmi-fantastik kitabları ilə məşhur olan ingilis filosofu Olaf Stapledon (1886-1950) siyasi görüşlərinə görə, sosial-demokrat idi, marksizmlə də arasы pis deyildi. Onun belə dediyi söylənilir: “mən marksist deyiləm, amma marksistlərdən çox şey öyrənmişəm və mən anti-marksist deyiləm”. S. Vurğun Stapledon`a diqqətlə qulaq asmış, qeydlər etmişdir. “Özünü siyasətdən kənar tutan məfkurəsiz bir şəxs Sovet İttifaqının dostu ola bilməz”, o, “bəlkə ingilis imperialistlərinin əlaltısı və nökrəsidir”. Şair “ağzı köpüklənə-köpüklənə danışan” Stapledon`un “hər iki cəbhənin yaşamaq üçün bərabər dərəcədə haqqı var” sözünü “çürük bir fikir” sayır. Sovet “sülh” siyasətinin əsasında hər hansı ölkənin ağıllı adamlarının mütləq sovet meyilli olması, sovetpərəst edilməsi nəzərdə

tutulurdu, neytral adam “məfkurəsizdir”, ondan dost çıxmaz, böyük ehtimalla o, düşməinə qulluq edir.

S. Vurğun oradan qayıtdıqdan qısa müddət sonra “Zəncinin arzuları” poemasını dərc etdirmişdi.² Şair kapitalizmin əksər hallarda danılmaz olan nöqsanlarını tənqid etmək və kommunizmi tərənnüm etməklə yanaşı, böyük istedadlara xas olan yüksək sənətkarlıq nümayiş etdirmiş, oxunaqlı, yadda qalan və həqiqətlə səsləşən siyasi-poetik mənşərə yarada bilmişdi. Əsərin baş qəhrəmanı amerikalı zənci rəssam tribunadan ABŞ-da qaraların bərabərhüquqlu vətəndaş olmaq istəyini dilə gətirir, eyni zamanda, hərərətlə sevdiyi vətəni Amerikanın gözəlliyini də vəsf edir; o “Soyuq müharibə” dövründə SSRİ-də Amerikanı tərifləmək qəbul olunmamışdı.

S. Vurğunun tənqid hədəfində birinci yerdə “cənab Teyler” adlandırdığı Taylor dayanır. “İngiltərədən gəlmiş cənab Teyler, bu mürtəcə və ikiüzlü siyasətçi bugünkü Amerikanın istilaçılıq planlarını da müdafiə məqsədilə: `Amerika demokratiyasını faşizmə bənzətməyə yol vermək olmaz` dedi, göstərdi ki, guya Marşall planı faşizmdən zərər çəkmiş ölkələrə Amerikanın böyük yardımı deməkdir”. Şair Teyler`ə “Zəncinin arzuları”nda da xüsusi yer ayırıb. Vurğun “sağındakı bir nəfəri” - poemasının digər surətini təqdim edir: “Qurd”, “ilan kimi”, “qaraqabaq, yerəbaxan, gözü gömgöy, rəngi kürən” adamın, “o fitnələr övladının hiylə yağır sifətindən”. O, “kinayəli baxışlarla diş qıcayır bir iblis tək”. Nəhayət, “Cənab kimdir? – O, Teylerdir: şlyapalı bir iblisdir” deyə, onun adını çəkir.

Bəs Səməd Vurğunun sərt, kəskin tənqid etdiyi cənab “Teyler” əslində kimdir?

¹Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi haqqında. Səməd Vurğun. Əsərləri. Altı cildə. Altıncı cild. “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 1972

²S. Vurğun. “Zəncinin arzuları”. Ədəbiyyat qəzeti, №29, 14 oktyabr 1948-ci il

S. Vurğunun yaşadığı olan məşhur Britaniya tarixçisi və ictimai xadim, həmçinin publisist, populyar televiziya proqramları müəllifi olan Alan John Percivale Taylor (1906-1990) əslində siyasi baxışlarına görə, S. Vurğundan az fərqlənirdi. O, sosialist, anti-imperialist, anti-Amerikan ruhlu fəal bir insan idi. Onun anası Kominternin üzvü, dayısı isə Britaniya Kommunist Partiyasının qurucu üzvü olub. Valideynləri varlı, amma solçu görüşə malik insanlar idi, oğul da onların yolunu davam etdirdi. Taylor Kommunist Partiyasının üzvü oldu, sonra onu tərki edib İşçi partiyasının üzvü, qızğın tərəfdarı oldu. Oxford universitetində tarix üzrə təhsil aldı. Yüksək elmi təhsilini də başa vurub Manchester universitetində tarix dərsləri dedi (1930-1938), sonra Oxford universitetində işlədi (1938-1963), daha sonra Londona köçdü, University College London`da və Polytechnic of North London`da mühazirə oxudu. 19 və 20-ci əsr diplomatiya və müharibələr tarixi üzrə yazdığı kitablar çox populyar oldu. Üç arvadı, altı övladı olub.

Taylor iki dəfə (1925, 1934) SSRİ-yə səfər etdi. SSRİ-ni, onun xarici siyasətini bəyənidirdi, Britaniyanı ABŞ ilə deyil, Sovetlərlə ittifaq qurmağa çağırırdı. Lenin onun sevimli qəhrəmanı idi. Mümkündür ki, S. Vurğun Tayloru yaxşı tanımır, onun məslək və ideyalarını bilmirmiş. Bəs A.J.P. Taylor nə üçün S. Vurğunun kəskin tənqidinə düçar olmuşdu?

Taylor antistalinçi idi və onun S. Vurğundan əsas fərqi də bu idi. Fadeev`in ifrat kəskin çıxışından sonra Taylor stalinçi Wroclaw Konqresini pozmağı, sabotaj etməyi qarşısına məqsəd qoydu. Onun tolerantlığı və yüksək dairələrdən fərqli düşünmək hüququnu müdafiə edən antistalinçi çıxışı Konqresin iştirakçılarının bir hissəsində rəğbət gördü, digər hissəni (əksəriyyəti) isə çox əsəbiləşdirdi. Konqresin stalinçi planını müəyyən mənada iflasa uğradan bu çıxış S. Vurğun, A. Fadeyev və onların tərəfdarlarını, yəqin ki, haldan çıxarmışdı. "Zəncinin arzuları" poemasında Taylorun kəskin tənqid atəşinə tutulmasının səbəbi bu idi.

8. KONQRESDEKİ AMERİKALI ZƏNCİ RƏSSAMIN SORAĞINDA

Bəs S. Vurğunun rəssam kimi təqdim etdiyi və çox gözəl vəsf etdiyi zənci qəhrəmanı kimdir? Şair öz poemasında zəncinin adını çəkmir. Wroclaw konqresinə həsr olunmuş "Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi haqqında" adlı məqaləsində¹ konqresdə dinlənmiş çoxsaylı çıxışlardan 17-i barədə söz açır, onlardan 15-nin kimliyini və ölkələrini qeyd edir, lakin söhbət açdığı iki zəncinin – "Zəncinin arzuları"nın amerikalı qəhrəmanının və afrikalı zəncinin adlarını demir. Şair ona çox təsir etmiş zənci qəhrəmanı haqqında gözəl poema yazmaq və Konqres haqqında məqaləsində ondan söhbət açmaq kifayətlənməmiş, nitq və yazılarında onun sözlərini yada salmışdı. Həmin ildə Sovet partiya ideoloqu A.A. Jdanovun ölümü münasibətilə yazdığı "O, sənət və sənətkar dostu idi"² məqaləsində, həmçinin "X. Abovyanın vəfatının 100 illiyinə həsr olunmuş təntənəli iclasda çıxış"³ adlı qısa yazısında, daha sonra, 1950-ci ildə yazdığı "Vladimir Mayakovski və şeirimiz" məqaləsində⁴ Konqresdə çıxış edən zənci qəhrəmanını yada salır, ancaq onun adını yenə çəkmir. Deməli, S. Vurğun öz zənci qəhrəmanının adını bilmirdi və ya yadında saxlamamışdı. Onu da qeyd edim ki, S. Vurğun Konqresdə çıxış edən Seylon (indiki Şri-Lanka), Əlcəzair və Vyetnam nümayəndələrinə də "zənci" deyir.⁵

Belə görünür ki, şair amerikalı zəncinin çıxışından aldığı təəssürat altında poetik lövhə yaratmaq eşqinə tutulmuş, qalan seylərə diqqətini azaltmış, o cümlədən, qəhrəmanı zənci haqqında əlavə məlumat toplamağa xüsusi həvəs göstərməmişdir. S. Vurğunla yanaşı, həmin konqresdə iştirak edən dostu, tacikistanlı şair Mirzo Tursunzadənin xatirələri də bu fikri təsdiq edir:

"Mən Səməd Vurğunla yan-yanı oturmuşdum. Madaqasqarlı bir zənci tribunaya çıxıb dedi: 'Mən insanam!'... Zəncinin nitqi Səməd Vurğuna çox dərin təsir elədi və o, elə buradaca, mehmanxanada "Zəncinin arzuları" poemasını yazmağa başladı.⁶ M. Tursunzadənin kiçik bir yanlığı var: S. Vurğun

¹S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 115-133

²S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 95-104

³S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 93-94

⁴S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 186-195

⁵S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 130-131

⁶Mirzə Tursunzadə. Şairin böyük taleyi. Bax: «Mən ellər oğluyam». "Mücrü" nəşriyyatı, "Bir saatda tarix" seriyası". s.59-63

“Zəncinin arzuları” poemasını madaqasqarlı zəncinin deyil, amerikalı zəncinin nitqindən aldığı təəssürat əsasında yazmışdır, əsərin qəhrəmanı amerikalı zəncidir.

“Zəncinin arzuları” poemasında çox mənfi obraz kimi verilmiş “Teyler”in həyat və yaradıcılığını öyrənmək asan oldu, onun Wroslaw konqresindəki təsirli çıxışını (çıxışının əsas müddəalarını) izləmək də böyük çətinlik törətmədi. S. Vurğunun adı, soyadı məlum olmayan, rəssam olduğu deyilən zənci qəhrəmanının kimliyini müəyyən etmək həvəsinə düşdüm, hətta bu azara tutuldum, deyə bilərəm. Məsələnin həlli asan olmadı...

Bəlkə ABŞ-da yaşayıb-yaradan zənci rəssamların həyatını öyrənməklə bir izə düşmək mümkündür?! Bu zaman bəlkə o rəssamlardan hansısa birinin Wroslaw konqresinə getməsi, orada çıxış etməsi hadisəsi məlum olacaq?! Yaşına görə bu konqresdə iştirak ehtimalı olan, yəni 1948-ci ildə yaşayan və rəssam kimi tanınmış zənci kişilərin həyat və yaradıcılıqlarını öyrənməyə başladım. Hardasa, iyirmi ətrafında zənci rəssamla qiyabi yaxşı tanış oldum, səfərlərini izlədim. Bir şey çıxmadı, onlardan hansınısa Wroslaw konqresində iştirakını təsdiq edən məlumatla rast gəlmədim. Konqresdə iki amerikalı rəssamın iştirak etdiyini bilirdim, biri qadın, digəri ağdərili kişi – kommunist təmayüllü karikaturaçı rəssam William Gropper (1897-1977). Sanki çıxmaz bir dairənin içində qaldım -Wroslaw konqresində amerikalı zənci rəssam yox kimidir, amerikalı zənci rəssamlardan bu konqresə gedən görünür...

Bu konqresdə iştirak edən amerikalıların tam siyahısına heç yerdə rast gəlmədim, bəlkə açar burdadır?! Amerika arxivləri, o dövrün mətbuatı və uyğun araşdırmalara baş vurdum. Heç yerdə tam siyahı verilməyib, ancaq bir dəstə tanınmışların adı məlumdur. Amerika arxivləri bunu belə izah etdilər: Amerikadan rəsmi hökumət nümayəndə heyəti göndərilməyib - ABŞ hökuməti əks cəbhəyə, solçu və kommunistlərə kömək etməyəcək ki?! Mümkündür ki, Amerikadan gedənlərlə yanaşı, Avropada səfərdə olan amerikalılardan da (belələri çoxdur!) solçu, kommunist meyilli olanlar bu Konqresə elə orada qatılıblar.

Polşaya getmək lazımdır! Konqres Polşada, Wroslaw`da olub, orada arxivdə bir şeylər olmamış olmaz... Paytaxt Warsaw`da, Polşa dövlət arxivində oldum! Wroslaw konqresi haqqında 3-4 qovluq mövcud olduğu bilindi. Formal yorucu prosedurlardan keçdikdən sonra həmin qovluqların rəqəmsal şəklinin mövcudluğu və onların mənim elektron ünvanıma göndəriləcəyi bildirildi. Vətənə qayıtdım, Polşa arxivi ilə yeni yazışmalar aparmaq lazım gəldi, sağ olsun köməkçilər, sağ olsun arxiv işçiləri! Məni maraqlandıran qovluqlar gəldi!

Arxiv materiallarının bir hissəsi əllə, digər hissəsi əl - çap makinəsi ilə yazılmış, üstündə düzəlişlər edilmiş, bəziləri aydın oxunmayan mətnlərdən ibarət olmaqla, əsasən texniki xarakter daşıyır - kim nə vaxt gəldi, hansı ölkədən gəldi, hansı mehmanxanaya yerləşdirildi, nə qədər maliyyə sərfi oldu və sair. Tək-tək hallarda gələn qonaqlar haqqında çox qısa məlumatla rast gəlinirdi. Mənim istədiyim minimum məlumat ABŞ nümayəndə heyətinin tam tərkibini bilməkdi. Bunu əldə etdim! Konqres barədə Polşa Dövlət Arxivi sənədlərində¹ göstərilir ki, ABŞ-dan 49 ya 50 nəfər nümayəndə iştirak etmişdir, onların ad və soyadları yazılıb (50 nəfərlik siyahıda bir nümayəndənin adı iki dəfə yazılıb). ABŞ Nümayəndələr Palatası Komitəsinin hesabatlarında birbaşa ABŞ-dan gələn 30 nümayəndənin adı və kimliyi barədə məlumat verilmişdir,² onlardan altısı (hesabatın güman etdiyi şəxslər) əslində, Polşa qaynaqlarına görə, Konqresdə olmamışdır. Digər ABŞ nümayəndələri Avropada səfərdə və ya işdə olub Konqresə oradan qatılanlardır. Bu, tam siyahıdır, deməli, zənci rəssamın adı burada, bu siyahıdadır!

Məsələnin həllinə yaxınlaşdım. Əfsus, sevinməyə tələsmişəm. Bu adbaad kimlik arayışı nəticəsində məlum oldu ki, Wroslaw konqresindəki ABŞ heyət üzvləri arasında zənci rəssam yoxdur! Zəncilər var, amma onlar rəssam deyillər, rəssamlar var, amma onlar zənci deyillər! Vəssalam! Bu nə deməkdir? S.Vurğun zənci rəssamın çıxışına qulaq asıb, bu barədə dörd məqaləsində söhbət açıb, buna şübhə edə bilmərik; “Zəncinin arzuları” adlı gözəl poemasını da Wroslaw konqresindəki amerikalı zəncinin alovlu çıxışından aldığı təəssürat əsasında yazıb.

Nə etməli?! Bəlkə S.Vurğunun Wroslaw`da gördüyü, tribunadan ABŞ-da zənci hüquqsuzluğundan

¹IPN BU 2602/1502; Instytut Pamięci Narodowej (Warszawa) Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów. 2602/1502

²Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951, pp. 9

söhbət açan zənci adam rəssam deyilmiş, S. Vurğun səhv edib və ya onu nəsə çaşdırıb, başqa sənət sahibi olan amerikalı zəncini rəssam bilib?!

9. ZƏNCİ RƏSSAMIN DEYİL, ZƏNCİ QƏHRƏMANIN SORAĞINDA

Məsələyə başqa cür yanaşmaq lazımdır. Sadəcə Wroslaw Konqresində çıxış etmiş amerikalı zəncini axtarmaq lazımdır! S. Vurğun bu konqres barədə yazdığı məqalədə qara və qaramtıl rəngli hamını zənci adlandırır. Geniş, amma kələ-kötür axtarış meydanında o dövrün mətbuatına da fikir vermək lazımdır, Konqresin gedişini işıqlandıran qəzet və jurnallarda, ən əvvəl Polşa və ABŞ-da maraqlı və qiymətli məlumat yer ala bilər. ABŞ-da solçu, kommunist və zənci həyatı ilə bağlı qəzet və jurnallar amerikalı bir zənci sənətkarın Wroslaw Dünya Konqresində iştirakını, rəğbət doğuran çıxış etməsini niyə işıqlandırmasın?! Yeni axtarış meydanına girmək lazımdır...

Budur "Jewish Currents", ildə dörd sayı ilə işıq üzü görən solçu Amerika yəhudi jurnalı - siyasət, ədəbiyyat və incəsənət məsələlərini işıqlandıran, fələstinlilərin hüququnu müdafiə edən dərgi. 1946-cı ildə "Jewish Life" (Yəhudi Həyatı) adı ilə ABŞ Kommunist Partiyasının aylıq jurnalı kimi fəaliyyətə başlamışdı. Kommunistləri təqib edən McCarthyism (Makkartizm) və irqçilik əleyhinə çıxan, yəhudi-zənci həmrəyliyi nümayiş etdirən jurnal 1956-cı ildə Xruşşovun stalinçiliyi tənqidindən sonra kommunist partiyasından aralanmağa başladı; ümumiyyətlə, bu tənqid SSRİ-də bir yumşalmanın başlanğıcı oldusa, dünyada kommunizm rəğbət bəsləyənləri məyus etdi, onların sayını azaltdı. "Jewish Life" sonda – 1958-ci ildə yeni "Jewish Currents" (Yəhudi Cərəyanları) adı ilə partiyasız, müstəqil jurnala çevrildi. Amerikada nəşr olunan və zənci haqlarını müdafiə edən kommunist jurnalı, yəqin ki, Wroslaw konqresi kimi ümumdünya tədbirinə biganə qalmazdı... "Jewish Life" jurnalının 1948-ci il 12-ci sayında "Wroslawda məzlumların səsi" adlı məqalə dərc olundu.¹

Məqalədə bir çox cəhətdən maraqlı xəbərlər yer almışdı. Cənubi Afrikadan gələn zənci danışdı ki, yerli zənci uşaqları doğulanda onlara Stalin, Molotov kimi adlar verirlər; Afrikanın qul edilən zənciləri arasında ən populyar adlar məhz bunlardır.² Sonrakı xəbər - "Amerikalı zənci müğənni Aubrey Pankey'in və Fransız Şimali Afrikasından yazıçı Aimé Césaire'nin çıxışları dərin təsir bağışladı". Aha, Wroslaw'da çıxış edən amerikalı zənci?! O, rəssam deyil, amma o da sənət adamıdır, müğənnidir. Nə danışır o? O, "öz şəxsi təcrübəsi əsasında, istedadından asılı olmadan Amerikanın ikinci sinif vətəndaşı olan zənci sənətkarın (ingiliscə orijinalda "negro artist") faciəli həyatını təsvir edib".³

S.Vurğunun zənci qəhrəmanı da böyük hünər sahibidir, amma bunun ABŞ-da nəzərə alınmadığını deyir:

Bəli! Qara doğmuş məni də anam
Siz də yaxşı baxın, qaradır dərim...
Bir dəniz olsa da mənim hünərim...
Buyurun, neyləsin zənci bir rəssam?

¹ "Jewish Life" / "Jewish Currents". Ber Mark. "Voice of the Oppressed at Wroslaw", 1948, 12, Vol. 3, Issue 2, pp. 11-13

² "Jewish Life" / "Jewish Currents". pp. 11

³ "Jewish Life" / "Jewish Currents". pp.11

Konqresin gedişini şərh edən polşalı yazıçı Jan Parandowski nöqsanları saymış, tərcüməçilərin zəifliyini, linqvistik xaosun müzakirəyə imkan vermədiyini qeyd etmişdi.¹ Polşada ilk dəfə beş dil üzrə sinxron tərcümə təşkil olunsa da,² Konqresdə iştirak edən polşalı yazıçı yəqin ki, doğru deyir. Görünür ki, amerikalı zəncini təqdim edəndə və ya (və həm də) onun öz çıxışında özü barədə danışanda "Jewish Life" jurnalında yazıldığı kimi "negro artist" sözü istifadə olunmuş, bu sözü rusca «негр-художник» kimi çevirmişlər! Bu halda S. Vurğunun bu amerikalı zəncini rəssam kimi qəbul etməsi təbiidir. Halbuki "негр-деятель культуры" ("zənci sənətkar", "zənci-mədəniyyət xadimi") daha dəqiq tərcümədir. Digər tərəfdən «негр-художник» ifadəsini də "zənci sənətkar" kimi başa düşmək olar. "The Cambridge Dictionary" "Artist" sözünə üç izah verir: 1) rəsm çəkən, heykəl düzəldən şəxs, 2) musiqi ifa edən şəxs, 3) böyük bacarıq və xəyal gücü ilə nəşə yaradan şəxs. "Collins Dictionary" da bənzər izah verir: 1) əsas işi və ya hobbisi rəsm çəkmək və ya heykəl yaratmaq olan şəxs, 2) nəsr, şeir, film və ya sənət əsəri sayılan başqa şeyləri yaradan şəxs, 3) musiqi, aktyor, rəqqas kimi ifaçı.

Konqres haqqında o dövrə aid əldə etdiyimiz digər yazılarda da ABŞ-dan gəlib çıxış edənlərin arasında yalnız bir zəncinin tribunaya çıxıb danışdığı deyilir!

"Jewish Life" jurnalındakı həmin məqalə daha bir maraqlı məlumat verir: "Sonra yadelli zalımların boyunduruğu altında əzab çəkmiş, mədəniyyətləri məhvə məhkum edilmiş, lakin azad siyasi şərait nəticəsində milli mədəniyyəti indi tam sərbəst şəkildə inkişaf etmiş xalqların nətiqlərinin falanqası gəldi. Sovet-Azərbaycanlı Səməd Vurğun belə danışdı..." S. Vurğunun Konqresdəki çıxışı?! "Amma bu nətiqlər öz ölkələrində mədəniyyət quruculuğu ilə bağlı məlumatlarla kifayətlənmədilər. Onların ümumi mövzusu müharibə təhlükəsi olduğundan siyasi problemlərdən yan keçə bilməzdilər. Belə ki, Səməd Vurğun qədim bir Azərbaycan atalar sözü ilə - "İt hürər, karvan keçər" - feodal Ərəb birliyinə (liqasına) və Türkiyəyə hücum etdi. Karvan dedikdə o, dünyanın mütərəqqi qüvvələrini, sosializm qüvvələrini, milli-azadlıq qüvvələrini nəzərdə tuturdu".³

Yəqin ki, S. Vurğun'un rusca «Самад Вургун» yazılışını ingiliscəyə çevirəndə ruscadakı "B" hərfini "V" kimi yazmaq (Samad Vurgun) əvəzinə məqalədə çaşib "B" yazmışlar: Samad Burgun.

Bir maraqlı cəhəti qeyd etmək yerinə düşər. S. Vurğun iştirak etdiyi bu Konqres haqqında yazdığı məqalədə dost və düşmən saydığı çox məruzəçilərin adını çəkir, onların çıxışlarından alıntılar edir. Lakin özünün Konqresdə çıxış edib-etmədiyini barədə heç nə demir; bundan oxucu təbii nəticə çıxarır: çıxış etməyib, çünki çıxış etsəydi, bunu deyərdi. Konqresdə iştirak edən əlli nəfərlik Sovet nümayəndə heyəti üzvlərinin az bir hissəsi çıxış edib. "Jewish Currents" jurnalı S. Vurğun'un çıxış etdiyini deyir və o çıxışdan alıntı edir! Şairin əsərləri küllisində 1948-ci ilə aid "Azadlıq və səadət bayrağı altında" başlıqlı bir yazı var.⁴ Diqqətlə oxuyanda yəqin olur ki, bu məqalə S. Vurğunun Wrocław'dakı çıxışı əsasında yazılıb (şair burda da çıxış etdiyini açıq demir, "... dogma, günəşli Azərbaycanımı Vrotslavda... təmsil etmək kimi böyük bir şərəf mənə nəşib oldu" deyir). Bu məqalədə müəllif Sovet Azərbaycanı ilə İrani müqayisə edir, "İran Axundovun zamanında olduğu kimi indi də "mömin şeyx" əbası altında gizlənən şarlatanların əsas vətənidir". "İranlı cəlladların... inkvizitor tədbirlərinə" qarşı "konqresdə" ... etiraz səsimi ucaldım" deyilişi bu məqalənin konqresdəki çıxış mətni olmadığını göstərir, çıxış zamanı "ucaldıram" deyərdi. Digər tərəfdən, şairin "Jewish Life" jurnalında əksini tapan çıxışındakı ərəb birliyi ilə Türkiyəyə toxunduğu yerlər nədənsə məqaləsində yoxdur...

Bu məsələyə də tam aydınlıq gəldi. Wrocław Konqresi bitən kimi Moskvada rusca nəşr olunan "Ədəbiyyat qəzeti"ndə ("Литературная газета") konqresdə iştirak edən üç şair-yazıçının - S. Vurğun, M. Şoloxov və L. Leonovun məqalələri dərc olundu. S. Vurğunun "Под знаменем прогресса" ("Tərəqqi bayrağı altında") adlı bu məqaləsi,⁵ həmçinin, onun bir az dəyişilmiş başlıq altında Azərbaycan türkcəsinə tərcüməsi⁶ ilə altı cildlik əsərləri küllisində dərc olunan "Azadlıq və səadət bayrağı altında" məqaləsi arasındakı kiçik fərq o iki qəzetdəki məqalədə, doğrudan da, ərəb liqası və Türkiyə barədə aşağıdakı kiçik abzasın olmasıdır:

¹Woźniczka. Wrocław Congress of Intellectuals in Defense of Peace. "Kwartalnik Historyczny". 2 (1987), p.153, 1987

²"Światowy Kongres Intelktualistów - minęło 65 lat"

³"Jewish Life" / "Jewish Currents". pp. 12

⁴Səməd Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 89-92

⁵Самед Вургун. "Под знаменем прогресса". №71 (2454), Суббота, 4 сентября 1948 г., стр. 4

⁶"Azadlıq və səadət bayrağı altında". "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 1948-ci il, 10 senyabr, səh. 3

“İndi Türkiyənin də cəlb edildiyi ərəb ölkələri birliyinin təşkil olunması üçün göstərilən cəhd nə deməkdir? Bu cəhd həmin ölkələrin dövlət istiqlalıyyətini və milli hakimiyyət hüququnu məhv etmək demək deyilmi? Bu ölkələrin Amerika dollarına satılan hakimləri öz xalqlarını bilə-bilə elə bir yol ilə aparırlar ki, xalqlar hakimiyyət hüququnu və azadlığını itirsinlər. Bununla bərabər, Türkiyənin indiki yançırları yırtıcı pantürkizmi, Osmanlı imperiyasının dəhşətli dövrünü dirçəltməyə cəhd edir”.

Digər tərəfdən S. Vurğunun çıxışındakı “İt hürər, karvan keçər” məsəli, “Jewish Life” dərgisinin yanlış yazdığı kimi, ərəb-Türkiyə mövzusunda görə deyil, çıxışın və hər iki dildəki məqalənin sonunda kapitalizmi təbliğ edənlərə qarşı söylənilmişdir.

Burada yəhudi, Türkiyə və Ərəb Liqası haqqında deyilənlərin qısa şərhə ehtiyacı var. SSRİ İsrail dövlətinin yaranmasında maraqlı idi, yəhudilərin kollektiv təsərrüfatı sayılan kibbutz (kibuts) sosializm ideyası olan kollektivləşməni, kolxozu andırırdı. Yəhudilər arasında solçu cərəyan güclü idi. İsrail dövlətinin sosialist yolu seçməsi, SSRİ cəbhəsində olması, Qərb təsirinə düşməməsi ehtimalı böyük görünürdü. Fələstin üzərində Britaniya mandatının bitməsi və İsrailin yaranması Britaniyanın təsirini kəskin dərəcədə azaldırdı. Ərəb Liqası isə SSRİ-nin gözüne şübhəli görünürdü, ərəb dövlətlərindəki monarxiya və mühafizəkarlıq, onların Britaniya və ABŞ ilə yaxın münasibətləri gizli deyildi. SSRİ-nin İsrail barədə ümidləri tezliklə puç oldu, artıq 1950-ci illərin əvvəlindən başlayaraq SSRİ İsraildən üz döndərərək Ərəb Liqası ilə yaxınlaşma siyasəti yürütməyə başladı. Qaldı Türkiyə. Türkiyə Marshall Planına qoşulmaqla SSRİ-nin düşmən saydığı cəbhəyə keçdi.

* * *

1889-cu ildə “Home Protector” adı ilə fəaliyyətə başlayan, 1892-ci ildən bu günədək “The Baltimore Afro-American” adı ilə Maryland şəhərində nəşr olunan həftəlik qəzet Amerika zənci həyatını əks etdirən, zənci haqlarını müdafiə edən uzun ömürlü və mühüm dövrü mətbuat təmsilçilərindən biridir. “The Afro-American”, “Afro-American”, hətta sadəcə “Afro” eyni qəzetin artıq tək Maryland-də deyil, bir sıra Amerika şəhərlərində nəşr olunan standard qısa adlarıdır. Bu qəzətdə 1948-ci il sentyabrın 18-də A. Pankey-in Wroslaw konqresində çıxışı barədə məqalə dərc olunmuşdur.¹ “Wroslaw. Polşa - amerikalı bariton Aubrey Pankey Polşa hökuməti tərəfindən Konqresə dəvət edilmiş, cənab Pankey orada Sülhü müdafiə edən Dünya İntellektuallar Konqresində ABŞ-dəki ayrışikliyə qarşı təsirli bir çıxış etdi, bütün ölkələrdən gəlmiş 1000-dən çox nümayəndə qarşısında rəngli amerikalı sənətkarın xüsusi problemləri barədə danışdı. Cənab Pankey “Amerika qüdrətli bir ölkədir, onun vətəndaşı olmaqdan qürur duyuram”, - deyib. “Lakin az sayda istismarçının kütlə qarşısında yaratdığı, qoyduğu iqtisadi maneələrə, əngəllərə görə rəngli amerikalı ikinci dərəcəli vətəndaşlıq səviyyəsinə düşürülüb”.

Cənab Pankey Amerikada özünə qarşı gördüyü münasibət barədə şərh verdi. O, bəzi narazılıqlarını aşağıdakı kimi xülasə etdi:

Hətta eşidilmək imkanı, səsini duyurmaq fürsəti əldə etməzdən əvvəl daha çox işləməli və eyni kateqoriyalı rəssamlardan daha istedadlı olmalısən; səyahətlərində harada gecələyib harada yemək yeyə biləcəyini düşünməlisən, çünki o, Amerikada, əksər otellərdə yaşaya bilməz və əksər ictimai restoranlarda yemək yeyə bilməz, çünki mənim rəngimə görə xüsusi razılaşma, icazə olmalıdır. Nətiq təəssüflə bildirdi ki, o, ... Amerika həyatına öz tam intellektual və mədəni statusu ilə daxil

¹Baritone Airs Artists' Life “Inside USA”. “The Baltimore Afro-American”, September 18, 1948; p. 5

But these speakers did not limit themselves to information about the building of culture in their own countries. Their over-all theme was the war danger, hence they could not avoid political problems. Thus, Samad Bureun attacked the feudal Arab League and Turkey in the terms of an old Azerbaijan proverb: “The dog barks and the caravan moves on its way.” By the caravan he meant the progressive forces of the world, the forces of socialism, the forces of national liberation. The representatives of the colonial and of the liberated East European countries, the dark-skinned and the Slavs, spoke the same ideological language. So also did the intellectuals and humanists of all other parts of the world. Amid this orchestration of the voices of oppressed peoples, the clear voice of the Jewish people was heard.

edilməyib...”

Belə görünür ki, S. Vurğunun “Zəncinin arzuları” poeması doğrudan da amerikalı bu zəncinin – A. Pankey`in fikirləri, narazılıqları və arzularının poetik ifadəsidir. Qəzet qara dərili bu istedadlı sənətkarın ABŞ-ın mədəni həyatına müstəqil surətdə tam daxil ola bilmədiyini göstərən mülahizələrini davam etdirir.

Dövrün zənci haqlarını müdafiə edən daha bir qəzetində, 1879-cu ildə “The Owl” (Bayquş) adı ilə Los Angelesdə dərc olunmağa başlayan, 1912-ci ildə “California Eagle” (Kaliforniya Qartalı) adı alan dövrü nəşrdə amerikalı zənci müğənni A. Pankey`in Wroclaw Konqresində iştirak və çıxış etdiyi bildirilir.¹ Görkəmli müğənninin Avropada - Finland, Sweden, Denmark, Holland, Poland, Hungary və France üzrə gəzib konsertlər verməsindən söz açan məqalə onun Polşaya səfərinin qısa xülasəsi ilə bitir. “Cənab Pankey`in səyahətinə Polşa hökumətinin dəvəti ilə Wroclaw`da keçirilən Sülhü müdafiə edən Dünya İntellektuallar Konqresində Amerikanı təmsil edənlərdən biri olaraq Polşaya xüsusi səfər də daxil idi. Cənab Pankey müğənnilik vəzifəsindən aralanıb Konqresdə Amerikadan bir nümayəndə kimi çıxış etməklə qeyri-adi uğur qazandı.”

“California Eagle” qəzetindəki ilə, demək olar ki, üst-üstə düşən, bariton-müğənni Aubrey Pankey`in Avropa səfəri, Wroclaw Konqresində uğurlu iştirakı və oradan qayıtması haqqında “European tour was a success” adlı məqalə iki gün sonra ən aparıcı zənci qəzetlərindən biri olan həftəlik “The New York Age”də dərc olunmuşdu.²

Nəhayət, A. Pankey`in kimliyi və Wroclaw Konqresində çıxışı ruscada – M. Şoloxovun yazısında! Şoloxov Konqresdə məruzə etməmişdi, amma 4 sentyabr “Literaturnaya qazeta”da konqres barədə təəssüratını qələmə almışdı.³ Şoloxov Konqres salonunun “tanınmış müğənni Obre Panki`yə (kirildə: Обре Панки), amerikalı zənci”yə, onun “təmkin və cəsarət dolu qəzəbli sözlərlə söylədiyi... şəxsi taleyi” və “xalqın faciəli taleyi”nə necə maraqla, ürək yanğısı ilə qulaq asdığını, alqışladığını, şəxsən ona (Şoloxova) böyük təsir bağışladığını yazır. Maraqlı cəhət: M. Şoloxovun və S. Vurğunun yazıları eyni qəzetdə, eyni gündə, eyni səhifədə, eyni sütunda dərc olunub - Şoloxovun yazısı bitən yerdə S. Vurğunun yazısı başlayır. Şoloxov amerikalı zəncinin adını çəkir, onun tanınmış müğənni olduğunu yazır, S. Vurğun isə öz zənci qəhrəmanının adını bilmir, onu rəssam bilir...

* * *

S. Vurğunun qardaşı Mehdixan Vəkilov şairin tərcümeyi - halını yazarkən “Şair həmin konqresdə söylədiyi nitqində... demişdi” deyə gətirdiyi mətn (“Əgər mən sürdüyüm azadlıq qatarının altında öz

dogma, əziz, ağ saçlı nənəm də qalib məhv olsa, mən yenə də bu azadlıq qatarına `dayan` deməyəcəm. Onu son mənzilə, son məqsədə kimi sürəcəyəm”⁴ S. Vurğuna məxsus deyil! Yadımdadır ki, S. Vurğunun belə deyə biləcəyi mənə, orta məktəb şagirdinə qəribə görünmüşdü. S. Vurğunun, (Azərbaycan ziyalisinin), 6 yaşında anadan yetim qalmış və nənəsinə sığınmış həssas insanın belə müqayisəyə əl atacağı təbii görünür. Mənim bu fikrim, əlbəttə, mübahisəli görünə bilər (hərçənd ki, sözümlün kökü var: mən də 6 yaşında nənəmə sığınmalı olmuşam). Amma, S. Vurğunun özü

¹“Noted Bariton Aubrey Pankey Returns from European Tour”. California Eagle, 1948, December 16

²The New York Age. Saturday, December 18, 1948, p. 15

³Михаил Шолохов. «Борьба продолжается». Литературная газета. №71 (2454), Суббота, 4 сентября 1948 г., стр. 4

⁴S. Vurğun. Əsərləri. Birinci cild. Bakı-1960, s. LI

bu sözlərin müəllifini göstərir. Şair 1948-ci ilin payızında yazdığı "O, sənət və sənətkarın dostu idi" adlı məqaləsində yazır: "Amerika zəncilərindən biri öz çıxışında şairanə bir tərzdə dedi ki..." və yuxarıda M. Vəkilovun S. Vurğuna aid etdiyi ifadəni gətirir; kiçik düzəlişlə: "...qatarının təkərləri altında..."¹ Əslində, bu nənə və qatar məsələsi "Zəncinin arzuları" poemasının özündə də var, çünki əsər doğrudan da zəncinin xəyal və arzularının poetik vəsfidir:

Ağ birçəkli nənəmi də basıb keçsə bu təkərlər
Dayandıran deyiləm mən bu qatarı bir an belə
Vulkan olub od püskürsə dəniz belə, ümman belə.²

10. BUYURUN, QƏHRƏMANIMIZI TANIYIN!

1948-ci ildə Wroslaw Konqresində iştirak etmiş və alovlu çıxış etmiş, öz çıxışı ilə S. Vurğuna ilham vermiş, onun rəssam saydığı amerikalı zənci kimdir?

Aubrey Pankey (Tələffüz: Obri/Obrey Panki, 1905-1971) ABŞ-ın Pennsylvania ştatında, Pittsburgh şəhərində zənci məhəlləsində doğuldu, 14 yaşı olanda atası, bir il sonra anası öldü, ailənin tək uşağı yetim qaldı. O, mahnı oxumağı sevən anasının soyadını (Pankey) götürdü, kilsə xorunda oxudu. 1921-ci ildə Hampton universitetinə mexanika mühəndisliyi şöbəsinə daxil oldu. Yaxşı bariton səsi olduğu üçün konsertlərdə oxumağa başladı. Çox tanınmış zənci bəstəkar, pianoçu və xor dirijoru R. Nathaniel Dett (1882-1943) onunla məşğul oldu, Aubrey də onun mahnılarını oxudu.

1930-cu ilin əvvəlində keçirilən konserti o dərəcədə yüksək tərifə səbəb oldu ki, onun savadlı musiqiçi olması üçün Avropaya getməsi zəruri sayıldı. Vienna'da musiqi təhsili aldı və konsertlərdə uğur qazandı. Musiqişünas Robert Konta 1931-ci ildə bir qəzətdə onu yüksək qiymətləndirmişdi: "...Şubert və Rixard Ştrausun əsərlərini böyük bir hisslə oxuyan və onları unudulmaz xatirələrə çevirən qaradərili bir insan. O, dövrümüz üçün bir nemətdir..."³ 1934-cü ildə Almaniya konsertlərdə oxumağı qadağan olundu (nasistlər tərəfindən). 1937-ci ildə İtaliyaya daxil olmağına qadağa qoyuldu. A.Pankey Parisə getdi və orada musiqi təhsilinə davam etdi. Eyni zamanda, konsertlərdə ingilis, fransız, alman və italyan dillərində oxudu, uğur qazandı. 1939-cu ildə ABŞ-a qayıtdı, konsert proqramlarında fəallıq göstərdi. Solçu və sülh uğrunda siyasi hərəkət fəali idi. Sənaye Təşkilatları Konqresinin (həmkarlar federasiyasının) SSRİ-yə yardım konsertində (1944) və Leninin xatirəsi görüşündə (1945) də oxudu. Məşhur zənci bass-bariton müğənni Paul Robeson

Paul Robeson və Aubrey Pankey

¹S. Vurğun. Əsərləri. Altıncı cild. s. 103

²S. Vurğun. Əsərləri. Üçüncü cild. s. 366

³"Wiener Allgemeine Zeitung", 26. November 1931

(1898-1976) Pankey`i "gözəl və böyük təcrübəsi olan həssas müğənni, Amerikanın fəxr edə biləcəyi sənətkar" kimi səciyyələndirmişdi.¹

New York şəhəri Yuxarı Manhattan`dəki mənzilində royal dayanan və çağdaş Amerika rəsm kolleksiyası ilə bəzənmiş otaqda "U.S. Today" ə danışanda Mister Pankey yenə Avropaya getmək arzusunda olduğunu dedi, amma yaşamaq üçün deyil, ancaq konsertlərdə oxumaq üçün. Burda, evində o, həyatdan həzz alıb əylənə bilir – kitabları ilə, macərə hekayələrindən tutmuş Euripede və Quran`a qədər, geniş disk kolleksiyası ilə -Toskaninidən tutmuş Fats Waller`ə (məşhur caz pianisti, bəstəkar, 1904-1943) qədər, rəsmləri və əl çəkə bilmədiyi hobbisi – fotoqrafiya ilə.

S. Vurğunun təsvir etdiyi zənci də Amerikanı çox sevir, orda yaşamaq istəyir, ora bağlıdır:

Amerika – Yeni dünya mənim doğma vətənimdir
Babamın ağ sümükləri çürümüşdür bu torpaqda.
Dəniz mənim, hava mənim, torpaq mənim, göy mənimdir!
Arzularım yuva salmış hər budaqda, hər yarpaqda.
Mən sevirəm öz yurdumu bir müqəddəs məhəbbətlə...

.....
Çox sevirəm ana yurdun axıb gedən çaylarını
Onun qarlı qışlarını, bir də bahar aylarını
Qızıl, gümüş mədənidir yarandığım qara torpaq...

Pankey 1942 və 1945-ci illərdə Latın Amerikasında, 1947-ci ildə Avropada, 1950-ci ildə İsrail`də konsertlər vermiş, 1948-ci ildə Polşa hökumətinin qonağı olmuş və qeyd etdiyimiz kimi, Wroslaw Konqresində iştirak və çıxış etmiş, 1948-ci ildə Parisə qayıtmış, Parisdə Sülhü Müdafiə Edənlərin Ümumdünya Konqresində fəal iştirak etmişdir. Bu konqresə dəstək verənlər arasında Albert Einstein, amerikalı şair, yazıçı Langston Hughes, Paul Robeson, amerikalı görkəmli bəstəkar və pianoçu Leonard Bernstein, Thomas Mann, Linus Pauling, Max Weber və digər məşhurlar arasında Aubrey Pankey də vardı.² ABŞ Nümayəndələr Palatası Komitəsi onu kommunist cəbhəsində olan şəxs saymışdır.³

1953-cü ildə Fransız hökuməti Pankey`in oturma icazəsini uzatmadı, Britaniya da oturma icazəsi vermədi. Belə olan halda Pankey Şərqi Almaniya (Almaniya Demokratik Respublikası) hökumətinə müraciət etdi və müsbət cavab alıb 1954-cü ildə oraya köçdü. 1955-ci ildə Pekinə, Çin Xalq

Respublikasına dəvət olundu, orda konsert verdi (ilk amerikalı olaraq). Pankey əvvəl bir fransalı qadınla, sonra 1945-ci ildə amerikalı ağdərilili qadınla evləndi. Pankey 1971-ci

¹G.O. (5 February 1944). "Pankey gives varied recital". The Afro-American. p.28

²"Sponsors of the World Peace Conference". The New York Times. 24 March 1949. p. 4

³Committee on Un-American Activities, US House of Representatives. 1 April 1951. Report on the Communist 'Peace' Offensive: A Campaign to Disarm and Defeat the United States. Washington, DC. P. 110. Retrieved 2014-06-11 – via the Internet Archive. pp. 14, 23, 108, 110, 112, 117

*1955-ci ildə Pekində Walt Whitman və Cervantesin xatirəsinə həsr olunmuş sərginin iştirakçıları.
Şəkildə Mao Dun, Zhou Yang, Aubrey Pankey və daha 8 nəfər yer alır.
Aubrey Pankey soldan beşinci şəxsdir*

ildə, 65 yaşında avtomobil qəzasında öldü.¹

S. Vurğun tərənnüm etdiyi qəhrəmanı zəncinin böyük müğənni olduğunu bilsəydi, əlbəttə yazmazdı ki:

Elə bil ki, bir dəfə də yarandığı gündən bəri

.....

Dodağında səslənməmiş ürəyinin nəğmələri.

NƏTİCƏ

Səməd Vurğun, onun "Zəncinin arzuları" poeması və əsərin qəhrəmanı amerikalı zəncinin kimliyi barədə az-çox ətraflı söhbət açarkən, istər-istəməz, o dövrün siyasi mənzərəsini, elm, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsində baş verən maraqlı, iri hadisə və cərəyanları izləmək lazım gəlir.

İkinci Dünya Savaşı SSRİ, ABŞ, Böyük Britaniya və ümumi düşmənə - faşizmə qarşı çıxan digər dövlətləri bir cəbhəyə yığdı, onları müttəfiq etdi. Lakin savaş bitən kimi müttəfiqlər öz təsir dairələrini genişlətmək yolunda qarşı-qarşıya gəldilər, iki cəbhə yarandı – SSRİ-nin başçılıq etdiyi sosialist ölkələr və ABŞ-ın başçılıq etdiyi inkişaf etmiş Qərb kapitalist ölkələri. İki cəbhə arasında soyuq savaş başlandı, rəqib tərəfi aşağılamaq, onun bəşəriyyətə düşmən olduğunu sübut etmək, kənarda qalan ölkələri öz cəbhəsinə cəlb etmək üçün hərəkətə keçildi. SSRİ-də sosializm realizmi, partiyalı elm, ədəbiyyat və incəsənət ideologiyası hakim oldu, kiçik bir kənar çıxışma, hər hansı bir fərdiyyətçilik amansız tənqid və təqibə məruz qaldı. SSRİ atom bombasına malik olan rəqibi, daha doğrusu, düşmən saydığı ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi Qərb kapitalizmini təcavüzkarlıqda, savaşa hazırlaşmaqda günahlandırmaq, özünün sülhpərvər olduğunu nümayiş etdirmək siyasətinə keçdi. Bu siyasət Qərbdə SSRİ-nin "sülh hücumu" adını aldı.

¹"Baritone Aubrey Pankey, 65, killed in Berlin car mishap". Jet. Vol. 40, no. 9. Johnson Publishing Company. 27 May 1971. p. 58.)

Sovet şair, yazıçı, elm və incəsənət xadimlərinin Qərbdəki həmkarlarına sülhü qorumaq uğrunda müraciətlər etməsi təşkil olundu.

1948-ci il avqust ayının 25-28-də Polşada, almanlardan alınmış Wroclaw (Breslau) şəhərində "Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi" keçirildi. Qərb ədəbiyyatında "World Congress of Intellectuals in Defence of Peace" (Sülhü müdafiə edən dünya intellektuallar konqresi) adı alan bu böyük tarixi toplantıda 46 ölkədən 400-ə yaxın görkəmli, yaradıcı məşhur insan iştirak etdi. Bu seçilmişlər doğrudan da sülhpərvər və solçu görüşlərə malik olan şəxslər idi. Yazıçı Aleksandr Fadeev`in rəhbərlik etdiyi 50 nəfərlik SSRİ nümayəndə heyətinə görkəmli Azərbaycan şairi Səməd Vurğun da daxil idi.

Konqresin birinci günü birinci məruzəni Fadeev etdi. Sovet nümayəndə heyəti əslində sülhməramlı missiya ilə deyil, Qərb nümayəndələrinə dərs verməyə, "bataqlığı təmizləməyə" gəlmişdi. Bu, Fadeevin son dərəcə aqressiv, təhqirlə dolu məruzəsində özünü tam çıpaqlığı ilə göstərdi. Fadeevin çıxışı Konqresdə o dərəcədə şok yaratdı ki, mətn heç yerdə dərc olunmadı. Ümumiyyətlə, Konqresdəki çox maraqlı və ziddiyyətli çıxışların stenoqramı, həmçinin məruzələrdən ibarət kitab nəşr edilmədi (yəqin ki, təşkilatçılar – SSRİ və Polşa rəhbərliyi belə qərar verdilər). Bu yazıda müxtəlif dillərdəki qəzet, jurnal və kitablardan, hesabat, xatirə və gündəliklərdən Fadeev`in hay-küylü məruzə mətnini cümlə-cümlə toplayıb əsasən bərpa etmək mümkün oldu - ümumi, "ədəb-ərkanlı" hissəsi S. Vurğunun uyğun məqaləsindən olmaqla. Fadeev Qərb dünyasındakı solçu görüşlərə malik məşhur filosof, şair və yazıçıları "çaqqal və "kaftar"a bənzətməklə qəzəb doğurdu və "Stalinin buldoqu", "Rus yazı sürüsünün baş qoyun iti", "Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin rəsmi balta vurarı" və s. ləqəblərə "layiq görüldü".

Konqres dağılma təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. Molotovun işə qarışması və İlya Erenburqun ertəsi gün barışdırıcı mövqedə çıxışı ilə Konqres işinə davam etdi. Fadeev əleyhinə çıxış edənlər arasında britaniyalı tarixçi Alan J.P. Taylor, həmçinin, britaniyalı filosof və yazıçı Olaf Stapledon seçildilər. Konqresdə iştirak və çıxış edənlər arasında Sovet siyasətini, "sülh hücumu"nu bəyənlər əksəriyyəti təşkil edirdilər. Bu yazıda 1948-ci il Wroclaw "Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin ümumdünya konqresi"ndə baş verən çox zəngin, maraqlı, gərgin hadisələr və S. Vurğunla bağlı bugüncə də məlum olmayan bir sıra yeniliklər öz əksini tapmışdır.

S. Vurğun Konqresin gedişini çox diqqətlə izləmiş və geri dönmə kimi Konqresi, Fadeev`in törətdiyi "hay-küylü" məqamlara toxunmadan, Sovet ideologiyası baxımından, başdan ayağa ətraflı təsvir və təhlil edən məqalə yazmışdı. Bu, öz zamanında Konqresin gedişatını ardıcıl təsvir edən tək məqalə idi! Şair bir amerikalı zənci rəssamın Konqresdə çıxışından, onun haqsızlığa etiraz səsinə ucaltmasından çox təsirlənmiş, elə Konqres zamanı "Zəncinin arzuları" adlı poemasını yazmağa başlamışdı. S. Vurğunun ilhamla yazdığı bu əsər zənci rəssamın yanıqlı çıxışının, Konqresdə Sovet nümayəndə heyətini tənqid edən Taylora (şairin dilində "Teyler"ə) qarşı qəzəbin və nəhayət, şərqdə və qərbdə kommunizm bayrağının ucalacağına inamın poetik ifadəsidir. Şair bu poemada ona xas olan pilləvari və ya dalğavari poetik şəkildən, müxtəlif hecalı misralardan, musiqi dilində deyilsə, "ballada" janrı üslubundan istifadə etmiş, əzəmət, düşüncə ağırlıqlı hissələri 16, sürət və hərəkət tələb edən hissələri – xoş, "saf arzuları" 8, qəhrəmanın kimliyi daxil ümumi poetik axarı 11 hecalı misralarla yazmışdır.

S. Vurğunun öz yaşadı, əvvəl kommunist, sonra İşçi (Labor) partiyasının üzvu olmuş liberal, Leninə və ümumilikdə SSRİ-yə rəğbət bəsləyən görkəmli tarixçi A.J.P. Taylora qarşı qəzəbi məqaləsində və daha güclü şəkildə "Zəncinin arzuları"ndakı poetik misralarda özünü göstərmişdir; şair "gözü gömgöy, rəngi kürən, şlyapalı bir iblis"i qatı boyalarla təsvir etmişdir. Buna əsas səbəb Taylorun tolerantlıq tələbi və bir qədər tənqidi, antistalinçi mövqe tutması idi.

Bəs Konqresdəki təsirli çıxışı ilə S. Vurğunu həyəcanlandıran, duyğulandıran, "Zəncinin arzuları" poemasının meydana çıxmasına səbəb olan zənci rəssam kimdir? Bu sualın cavabı tez tapılmadı. Şair nə poemada, nə də zənci rəssamı və onun çıxışını yada saldığı dörd məqalədə öz qəhrəmanının adını çəkmir. Bədi ədəbiyyatda adlar deyil, ideya və hadisələr əsasdır. Konqres zamanı, mehmanxanada "Zəncinin arzuları"nu yazmağa başlayan S. Vurğun, görünür ki, zənci qəhrəmanının adını yadında saxlamayıb, adla maraqlanmayıb, adı mühüm saymayıb, qəhrəmanının kimliyi barədə "Amerikalı zənci rəssam" deməklə kifayətlənib.

Konqresə gəlmiş ABŞ nümayəndə heyətinin tam tərkibini bir müddət müəyyən etmək olmadı.

Məlum olanların arasında isə zənci rəssam yox idi. Belə olduqda o dövrdə, 1948-ci ildə ABŞ-da fəaliyyət göstərən zənci rəssamların həyat tarixcəsini araşdırmaq yolu qaldı. Təəssüf ki, bu da bir nəticə vermədi; həmin rəssamların hər hansı birinin Polşadakı Konqresdə iştirakı öz təsdiqini tapmadı. Növbəti zəruri addım Polşa Dövlət Arxivində işləyib Konqresə gəlmiş ABŞ təmsilçilərinin tam siyahısını əldə etmək idi! Araşdırmanın nəticəsi gözlənilməz oldu: Amerikalı iştirakçılar arasında rəssam var, amma o, ağdərillidir, zənci var, amma o, rəssam deyil!

Sanki çıxılmaz bir vəziyyət alındı. S. Vurğun poemadan əlavə, məqalələrində Konqresdəki zənci rəssamdan, onun alovlu çıxışından danışır. Buna şübhə etmək olmaz. Vəziyyətdən necə çıxmalı? Konqresdə çıxış etmiş amerikalı zəncini o dövrün ABŞ zənci (Afrikalı-Amerikalı) dövrü mətbuatında, qəzet və jurnallarında axtarmaq lazımdır! Mütləq əksəriyyəti zənci hüquqlarını müdafiə edən bu solçu qəzet-jurnallar dünyada tanınmış insanların topladığı böyük və vacib Konqresdə çıxış edən, zəncilərin hüquqsuzluğundan söz açan şəxs haqqında ola bilməz ki, məlumat dərc etməsinlər!

Axtarış, nəhayət ki, öz bəhrəsini verdi. ABŞ kommunist partiyasının yəhudi-zənci dostluğunu təbliğ edən aylıq "Jewis Life" (1958-ci ildən başlayaraq "Jewis Currents") jurnalının 1948-ci il 12-ci sayında "Wroslaw`da məzlumların səsi" adlı məqalə qaranlığa işıq saçdı! Konqres haqqında məlumatın içində bu da var: "Amerikalı zənci müğənni Aubrey Pankey`in" çıxışı "dərindən təsir bağışladı". Aha, Konqresdə çıxış edən amerikalı zənci məlum oldu; o, rəssam deyil, müğənnidir! O, "öz şəxsi təcrübəsi əsasında... zənci sənətkarın (ingiliscə "negro artist") faciəvi həyatını təsvir edib". Onun dediyi sözlər S. Vurğunun zənci qəhrəmanının söylədikləridir! Görünür ki, "artist" sözünü ruscaya həm də «художник» kimi tərcümə etmişlər və S.Vurğun amerikalı zəncinin rəssam olduğunu düşünüb. Zənci-müğənninin Konqresdəki çıxışını işıqlandıran başqa jurnallar da tapıldı: zənci haqlarını müdafiə edən həftəlik "The Baltimore Afro-American" qəzetinin verdiyi məlumat (1948-ci il, 18 sentyabr) "Zəncinin arzuları"ndakı təsvirlə demək olar ki, eynidir! Zənci haqları ilə bağlı daha iki qəzetdə - "California Eagle" (1948-ci il, 16 dekabr) və "The New York Age" (1948-ci il, 18 dekabr) Amerikalı müğənni Aubrey Pankey`in Wroslawdakı çıxışından yazılıb!

Zənci qəhrəmanının sorağında ikən S. Vurğun və onun yaradıcılığı haqqında bəzi dəqiqləşmələr aparmaq mümkün oldu. S. Vurğunun tərcümeyi-halını yazan Mehdixan Vəkilovun yazdığı və guya şairin Konqresdə çıxış zamanı dediyi "... sürdüyüm azadlıq qatarının altında öz doğma, əziz, ağsaçlı nənəm də qalib məhv olsa,... bu azadlıq qatarına dayan deməyəcəm" fikri yanlışdır. Şair özü həm "Zəncinin arzuları" poemasında, həm də bir məqaləsində bu sözləri amerikalı zəncinin tribunadan söylədiyini yazır! "Jewis Life" qəzeti S. Vurğunun məruzə zamanı işlətdiyi "it hürər, karvan keçər" Azərbaycan məsəlini şərh edərkən bir qədər səhv edir. Konqresin açılışında səslənən musiqi və ifaçı haqqında S. Vurğunun verdiyi məlumat dəqiqləşdirilib tamamlandı. Nəhayət, S. Vurğunun əvvəllər məlum olmayan 6 yeni şəkli aşkar edildi – biri Konqresdə məruzə edərkən (bax: yuxarı səh.54), digər biri Aleksandr Korneyçuk və Sabit Mukanovla,¹ dörd dənəsi isə Sovet nümayəndə heyətinin bir qrup üzvü ilə (bunlardan ilk ikisi nümayəndə heyəti kongresə gəldiyi ilk gün 24 avqust 1948 ildə çəkilib)!²

S. Vurğunun zənci qəhrəmanı, məşhur bariton-müğənni Aubrey Pankey (1905-1971) Amerika, Avropa, Çin və Yaponiyada konsertlərdə ingilis, fransız, alman və italyan dillərində uğurla çıxış etmiş, Amerikanı çox sevsə də, kommunist cəbhəsi ilə bağlı şəxs sayılmış, 1954-cü ildə Şərqi Almaniyaya (Almaniya Demokratik Respublikasına) köçmüş, ömrünün sonunadək orada yaşamışdır.

¹ "Odrodzenie" jurnalında: 'Członkowie delegacji radzieckiej na kongres wrocławski'. "Odrodzenie", 35, 1948, p. 3. (Şəkil haqqında məlumat: Grzegorz P. Bąbiak. Paul Eluard's address at the World Congress of Intellectuals in Defence of Peace, 1948. Acta Poloniae Historica 123, 2021. PL ISSN 0001-6829; pp. 309-320, p. 310). <https://apcz.umk.pl/APH/article/view/34784/29356>

²https://www.alamy.com/stock-photo/w-bardin.html?sortBy=relevant&utm_source=chatgpt.com

Samed Wurgum — poeta azerbajdżański i Aleksander Korniejczuk
w rozmowie z poetą kazachskim Sabitem Mukanowem

*Sovet nümayəndə heyətinin Wrocław Konqresində iştirak edən üzvləri. "Odrodzenie" qəzeti,
29 avqust 1948, 35-ci say, 4-cü səhifə*

Pictured: from left, (1) linguist professor Ivan Meshchaninov, (2) writer Ilya Erenburg, (3) professor Alexander Palladin, (4) writer Mirzo Tursunzade, (5) writer Alexander Fadeyev, (behind Tursunzade), (6) painter Alexander Gerasimov (next to Korneychuk), (7) playwright Alexander Korneychik, (8) professor Ivan Bardin (next to Korneychuk), (9) general secretary, organizer Jerzy Borejsza, (10) Azerbaijani poet Samed Vurgun, (11) Lithuanian writer Antanas Venclova, (12) film director Mikhail Chiaureli and (13) writer Mikhail Sholokhov

Sovet nümayəndə heyətinin Qılvni dəmir yolu vağzalına gəlişi (24 avqust 1948)

Pictured: from left-(1) columnist and journalist David Zaslavski, (2) linguist professor Ivan Meshchaninov, (3) writer Ilya Erenburg, (4) professor Alexander Palladin, (5) writer Mirzo Tursunzade, (6) writer Alexander Fadeyev, (7) painter Alexander Gerasimov, (8) playwright Alexander Korneychuk, (9) professor Ivan Bardin, (10) general secretary, organizer Jerzy Borejsza, (11) Azerbaijani poet Samed Vurgun, (12) Lithuanian writer Antanas Venclova, (13) writer Mikhail Sholokhov, (14) director Mikhail Chiaureli

Sovet nümayəndə heyətinin Qılvni dəmir yolu vağzalına gəlişi (24 avqust 1948)

Pictured from left: (1) biochemist Aleksandr Palladin, (2) movie director Vsevolod Pudovkin (in the back), (3) professor İvan Bardin (in the back), (4) writer Aleksandr Fadeyev, (5) writer Leonid Leonow (in the back), (6) historian Eugeniusz Tarle, (7) playwright Alexander Korneychuk, (8) writer Ilya Erenburg, (9) movie director Mikhail Chiaureli and (10) poet Samed Vurgun

Sovet nümayəndə heyəti Kościuszko meydanında Azadlıq və Demokratiya Uğrunda Mübarizə Aparanların abidəsi önünə çələng qoyur (24 avqust 1948)

Konqresdə fasilə zamanı, 1948-ci il 25-28 avqust, Polşa, Wroclaw şəhəri

“Sülhü müdafiə edən mədəniyyət xadimlərinin Ümumdünya Konqresi”, 1948-ci il 25-28 avqust, Polşa, Wroclaw şəhəri